

**Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio
okupacinių režimų nusikaltimams
Lietuvoje įvertinti**

Dr. Arvydas Anušauskas

GYVENTOJŲ TRĖMIMAI 1944-1953 M.

ĮVADAS.

Dažnai abejojama ar apskritai egzistuoja toks reiškinys, kaip sovietinis ar komunistinis genocidas ir jei egzistuoja, tai ar taikytinas prieš lietuvių tautą nukreipto teroro kai kurių padarinių įvardinimui. Juk lyginant su holokaustu – nebuvo vedamas totalinis tautos naikinimas, be lietuvių nebuvo paliekamos ištiesi miesteliai ar kaimai ir pan. Bet galima drąsiai teigti, kad genocido sąvokos atsiradimas Lietuvos istorijoje nebuvo atsitiktinis.

Genocido sąvoka Lietuvos istorijoje. Terminas “genocidas” lietuviškoje historiografijoje atsirado palyginti neseniai, gal todėl labai įvairuoja jo vartojimas. Galima sakyti, kad egzistuoja skirtingos pozicijos pagrindžiančios ar neigiančios šio termino vartojimą įvairiems žmonių naikinimo būdams ar skirtingoms žmonių grupėms. Antra vertus terminas, kaip tarptautiniu mastu naudojama prof. R. Lemkin sukurta ir Genocido konvencijoje įteisinta sąvoka, yra pakankamai tiksliai apibrėžtas: “Genocidas – tautinės, religinės ar rasinės grupės žudymas izoliavimas iš visuomeninio gyvenimo jai sunaikinti, diskriminuoti”. Lietuviškoje historiografijoje, politiniuose moksluose iševijoje “Genocido” sąvoka pradėta naudoti palyginti anksti. Beveik iškart po R. Lemkino veikalo “Axis Rule in Occupied Europe” (“Ašies valdžia okupuotoje Europoje”) pasirodymo 1946 m. ir Genocido konvencijos pasirašymo 1948 m. gruodžio 9 d. Ties apirmieji šią sąvoką įsisavino politikai. Jau 1948 m. spalio 20 d. Vyriausio Lietuvos išlaisvinimo komiteto pirmininkas prof. M. Krupavičius, Estijos tautinės tarybos pirmininkas A. Rei, Latvijos Centrinės tarybos prezidentas vysk. J. Rancans ir kiti kreipėsi į Jungtinių Tautų Trečiosios asamblėjos prezidentą Dr. H. Evatt, konstatuodami, kad “sovietinė okupacija, lydima sovietinės genocido metodų praktikos, sukelia grėsmę Baltijos tautų egzistencijai”. Išskirti ir du genocido politikos aspektai: sistemingas fizinis žmonių naikinimas bei kultūrinis ir moralinis naikinimas. VLIK’as nuo tol kasmet kartodavo panašius, gal labiau detalesnius pareiškimus Jungtinėms tautoms –nurodant sovietinės genocido politikos tikslą (per trumpą laiką išnaikinti autochtonus), metodus (trėmimai, kolektyvizacija, žudynės), pasekmes (VLIK’o informacijos duomenimis: 1941-1949 m. išnaikinta 520 000 žmonių).

Jau 1949 m. Vakarų Vokietijoje buvo išleista K. Pelėkio knyga “Genocide. Lithuanian’s threefold tragedy” (“Genocidas. Lietuvių triguba tragedija”) pradėjo naudoti “genocido” sąvoką. Tiesa šia sąvoka apibrėžė nacių ir sovietų okupacijos pasekmes. Kadangi autorius nesistengė labai įprasinti “genocido” termino vartojimo, tai reikia suprasti, kad jo nuomone visos Lietuvos gyventojų netektys patirtos 1940-1949 metais priskirtinos prie genocido pasekmių. Tai lietuvių trėmimai, suėmimai ir žudynės 1940-1941 m. bei repatriavimas į Vokietiją 1941 m.; nacių okupacijos metu įvykdytos žydų žudynės, koncentracijos stovyklų ir žudynių Lietuvoje aukos, iveržtieji darbams į Vokietiją, 1944 m. pasitraukę iš Lietuvos dėl politinių priežasčių bei pasitraukę Klaipėdos krašto gyventojai; masinių deportacijų, karinių ir darbo mobilizacijų aukos, lenkų repatriavimas.

1950-1952 m. Stokholme pasirodė pirmieji darbai (A. Kaelas, A. Švabe), kuriuose kalbant apie Baltijos šalių istoriją taip pat buvo vartojamas “genocido” terminas. 1952 m. Dr. D. Krivickas sąvoką “genocidas” savo straipsnyje vartojo, jau kaip tarptautiniu mastu pripažintą reikšmę. Panašiai ją vartojo ir 1956 m. straipsnio “Lietuvių enciklopedijoje” autorius Jonas Rimašauskas: “Genocidas Lietuvoje (...) kaip tautinės grupės naikinimas pasireiškė gyventojų suėmimais, kalinimu, deportacija ir žudymu”. Patikslinus sąvokos vartojimą “bolševikinio-rusinio genocido” aukų skaičius apibrėžiamas kaip 350-400 tūkst. nužudytų ir deportuotų bei “nacių okupacijos aukos” – nužudyti žydai, įkalinti koncentracijos stovyklose lietuviai ir priverstiniai darbams išsiųsti bei žuvę lietuviai. Tuo pačiu metu J. Rimašauskas jau teigia, kad “tarybinis ir nacistinis genocidas iki 1955 bus pareikalavęs apie 800 000 aukų nužudytų, deportuotų, žuvusių partizaninėse kovose ir šiokiu ar tokiu būdu

pasitraukusių iš krašto (pabėgėliai Vokietijon ir repatriantai Lenkijon”. Vadinasi nedaug nutolstama nuo 1949 m. pasireiškusių K. Pelėkio pozicijos, neperdaug preciziškai pritaikant patį genocido terminą.

Pradedant nuo 1969 m. Lietuvos katalikų mokslo akademijoje paskelbto D. Jasaičio straipsnio “Nacionalistinis ir komunistinis genocidas Lietuvoje”, palaiapsniui išsivijoje paskelbtuose darbuose išsivijauja nuostata, kad “sovietinio ir nacių genocido metodai yra panašūs ir tai yra – pavergimas, kankinimai, priverstiniai darbai, deportacijos ir masinės žudynės”.

Paskutinis didelis išsivijos tyrinėtojų darbas buvo 1980 metų J. Pajaujo–Javio knyga “Sovietinis genocidas Lietuvoje”, kur surinko ir atspindėjo daugumą ankstesnių išsivijos požiūrių į “sovietinį genocidą”. Pavadinęs tą patį reiškinį “KGB genocidu”, A. Damušis 1987 m. išsivijai pateikia Lietuvos gyventojų nuostolių skaičiavimus (471 175 žm.). Šiuo atveju išskiriamos “sovietinio genocido” ir “Nacių holokausto” aukos, nuo emigrantų bei repatriantų, kurie priskiriami tik gyventojų nuostoliams.

Sovietinėje lietuviškoje istoriografijoje genocido sąvoka apskritai nebuvo kiek nors plačiau naudojama. Net enciklopedinis sąvokos komentaras kalbėjo apie “ištisu gyventojų grupių naikimą rasiniais, nacionaliniais arba religiniais motyvais (...) Per II pasaulinį karą daugiausia buvo naikinami žydai ir slavai; šiuo metu daugiausia reiškiasi Rodezijoje, P. Afrikos respublikoje, per JAV agresiją Vietname”. Todėl 1989-1991 m. pereinamasis laikotarpis, kuomet dalinai pradėjo suartėti Lietuvos ir išsivijos istorikų pozicijos su išsivijos istoriografija, pasižymėjo tuo, kad “genocido” sąvoka nebuvo naudojama. Kalbėta apie “masines represijas”, “socializmo teisėtvarkos deformacijas”, “karinį slopinimą”, “raudonuju teroru” ir pan. Perėjus šį etapą, leistas į neišvengiamą faktografinės istoriografijos kūrimą, kurį lėmė atsivėrę nauji istoriniai šaltiniai.

Galima sakyti, kad tik nuo 1992 m. istoriografijoje pradėjus plačiai naudoti “genocido” sąvoką vis tik buvo apsiribojama genocidinės politikos metodų aprašymu. Anot, vieno istoriko “trėmimai (...) sovietų valdžios vykdyto tautų genocido politikos apraiška”, o “genocido aukos – “tūkstančiai iš tremties negrižusių vyrų moterų ir vaikų”. Genocido definicija kaip nors specialiai nekomentuojama (atseit, viskas pasakyta 1948 m. tarptautinėje konvencijoje), bet akivaizdu, kad apie autoriai terminui suteikia šiek tiek kitokią kokybę. Genocidas, vartojamas tiesiog kaip žodžių junginio “neteisėtos masinės represijos” ar žodžio “teroras” pakaitalas. Prie savo prasmės terminas priartėjo, kai tapo politinio žodyno dalimi. Tai tapo ryšku 1992 m. balandžio 9 d. paskelbus įstatymą “Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą”, kuriame teigiama “Lietuvos žmonių žudymas ar kankinimas, jos gyventojų deportavimas, padaryti nacistinės Vokietijos ar SSRS okupacijos ir aneksijos Lietuvoje metais, atitinka tarptautinės teisės normose numatyto genocido nusikaltimo požymius”.

1993 m. vykusioje konferencijoje “Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose”, buvo pirmą kartą palyginti plačiai pristatyta pati problematika: genocido samprata ir jos raida, genocido vykdymo būdai. Bet ir šiuo atveju pamėginta neapsiriboti “fiziniu genocidu”. B. Kuzmickas apibrėžia “dvasinio genocido” svarbesnius aspektus, pagrindines priemones (totaliai diegiama komunistinė ideologija (papildyta rusifikacijos, religijos varžymo, istorijos paminklų griovimo), tautos atskyrimas nuo šiuolaikinio pasaulio, jo kultūros. Tai iš esmės “etnocidas”, t.y. veiksmai ketinant sunaikinti (visai ar dalinai) kultūrą. Deja į Genocido konvencijoje šios sąvokos nebeliko. Bet po kelių metų B. Kuzmickas dar labiau įprasmino “dvasinio genocido” suvokimą: nes jis “vykdomas kartu su fiziniu genocidu arba yra pastarojo tąsa, dažnai ir įrankis”, “sovietizacijos padarinys”.

Galima sakyti, kad per pastaruosius penkerius metus Lietuvos istoriografijoje galutinai prigijo terminas “genocidas”, bet jo definicija (samprata) nėra pakankamai suartėjusi su tarptautinės konvencijos patvirtintu apibrėžimu. Pastebima, kad vartojama pirminė 1946 m. R. Lemkino knygoje “Axis Rule in Occupied Europe” paskelbta ir vėliau parengtas pirmasis genocido definicijos projektas, kuris apima ir “politinių grupių naikinimą” bei kultūrinį genocidą (etnocidą). Tuo tarpu “Genocidas”, kaip ir kiekviena sąvoka, reikalauja aiškios ir sakyčiau nuoseklios vartosenos. Net jei to nepavyks pasiekti dabar, galime guostis tuo, kad

“pažinimo procese kinta ne pažinimo objektas, bet to objekto vaizdas” (priklausomai nuo esamų duomenų ir iškeliamų problemų).

Žinoma, kad ne visas sovietinio teroro aukas galima priskirti genocido aukoms. Kovojusieji už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą su ginklu ar be ginklo, priskirtini politinio teroro arba XX amžiuje vykusio Antrojo Nepriklausomybės karo (partizaninio karo) aukoms. Bet vienas sovietinio teroro būdų – trėmimai, vis tik tiksliausiai atitinka genocido vykdymo vieną iš būdų.

I. Trėmimų mechanizmas.

Vos tik prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai ir kilus pasyviam bei aktyviam lietuvių tautos pasipriešinimui, NKVD, NKGB ir sovietinės prokuratūros vadovai mėgino pagrįsti masinių trėmimų būtinybę. Pirmiausia dėmesys buvo sutelktas į tas priemones, kurios turėjo padėti užgniaužti karinės mobilizacijos boikotą. Kiekvienas be ginklo ar su ginklu besislapstąs vyras buvo paskelbtas esąs "banditas", o jų šeimos - "banditų šeimomis". 1944 m. spalio 20 d. pasienio apygardos viršininkas gen. mjr. M. Byčkovskis, pasiūlęs terorą "pakelti į aukštesnį lygį" ir imtis reikiamų "represinių priemonių banditų šeimų" atžvilgiu, netrukus sulaukė pritarėjų. Teroro organizatoriai ir vykdytojai siuntė į Maskvą prašymus sankcionuoti trėmimų pradžia. Vienas pirmųjų savo nuomonę išsakė Lietuvos SSR laikinasis prokuroras F. Girka (*Girko*): "Esant dabartinei padėčiai, reikalingos energingos, ryžtingos priemonės - bauginimo ir negailestingo slopinimo priemonės [...], kad būtų represuojami aktyvių banditų šeimų nariai [...]"¹.

Kaip ir 1941 m., buvo pradėta registruoti "antisovietinius elementus", tačiau 1944 m. gruodžio 4 d. atvykęs čekėnų, ingušų ir Krymo totorių "problemos" sprendimo specialistas S. Kruglovas ragino kol kas naudoti kitas "negailestingo slopinimo priemones". L. Berijai jis siūlė sancionuoti "ginkluotų būrių aktyvių dalyvių, tėvynės išdavikų ir vokičių tautybės asmenų trėmimą", tačiau kol kas tūkstančiai žmonių buvo suimami, fiziškai naikinami, o partizanų šeimų ir jų rėmėjų ūkiai konfiskuojami. Be to, tebevyko karas, ir dėl to dar nebuvo atėjęs palankus metas masiniams trėmimams, kurie galėjo sukelti tik dar didesnę lietuvių pasipriešinimą sovietinės kariuomenės užnugaryje.

Pirmiausia ketinta ištremti Lietuvoje gyvenusius vokiečius. Kadangi visi Sovietų Sąjungos vokiečiai dar 1941 m. buvo išvežti į Sibirą ir Kazachiją, 1944 m. gruodžio 16 d. pradėta ruošti ištremti visus Lietuvos vokiečius - "nesvarbu, kokia jų visuomeninė padėtis, veikla, amžius ir lytis"². Numatyta iškeldinti ir visus su vokiečių šeimomis susijusius ne vokiečių tautybės asmenis - žmonas, vyrus, augintinius, giminaičius. Taip į tremtinių sąrašus pateko turėję giminaičių Vokietijoje, dėstę vokiečių kalbą, liuteronų tikybos žmonės³.

Prieš pat karo pabeigą, 1945 m. balandžio viduryje, keturiolikoje Lietuvos apskričių pradėta gaudyti tremiamas šeimas. Pats trėmimų būdas mažai skyrėsi nuo 1941 m. taikytųjų: tos pačios apgaulingos NKVD ir NKGB instrukcijos, ta pati savivalė ir prievarta. Visas tremtinių turtas atimamas, leidžiama pasiimti ribotai maisto ir drabužių. Visą pasirengimą trėmimams kontroliavo Lietuvos SSR NKVD Kalėjimų skyriaus viršininkas v/s plk. A. Čečėvas.

1945 m. balandžio pabaigoje Marijampolės, Kretingos, Šiaulių ir Tauragės stotyse surinkti tremtiniai buvo išgabenti į Kauną. Iš čia gegužės 3 d. jų ešelonas pajudėjo į šiaurę, į Komijos ASSR. Gegužės 9 d. pasiekęs Vologdą, ešelonas pasuko į pietus. Tik birželio mėn. tremtiniai buvo atvežti į tremties vietą - Tadžikiją (Vachšo upės slėnį)⁴. Oficialiais duomenimis, ten atsidūrė 854 žmonės (219 vyrų, 372 moterys ir 263 vaikai), nors buvo pasirengta ištremti ir ištremta ne mažiau kaip tūkstantis žmonių (tarp jų buvo 313 vaikų).

¹ F. Girkos 1944 m. lapkričio 13 d. raštas SSRS prokurorui K. Gordeninui (*Goršenin*) ir LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui // LVOA. F. 1771. Ap. 7. B. 92. L. 42. (Dalis šio dokumento buvo skelbta. Žr.: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 94.)

² J. Bartašiūno ir A. Guzevičiaus 1944 m. gruodžio 16 d. įsakymas // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 96.

³ *Tarasonis V., Bajoriūnas A., Gediminskas D.* Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje. P. 15.

⁴ Ten pat. P. 17, 21; *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų departacijos... P. 10.

Viename dokumente ir rašoma apie išvežtus 1048 žmones ⁵. Tik už šimtą tūkstančių rublių (tiek sumokėta ešelonu viršininkui už kelionės išlaidas) visą dešimtmetį medvilnės plantacijos buvo aprūpintos nemokama darbo jėga. Šie tremtiniai buvo priskirti prie vokiečių tremtinių, ir vėlesnėse MVD, MGB ar KGB ataskaitose rašant apie tremtinius iš Lietuvos jie niekada nebuvo minimi.

1945 m. gegužės 24 d. VKP(b) CK Lietuvos biuro posėdyje, kuriam vadovavo M. Suslovas, buvo nuspręsta prašyti L. Berijos pritarimo masiniam trėmimui - po 50-60 šeimų iš kiekvienos apskrities - organizuoti. Tuo metu NKVD sudarytuose "antsovietinių" šeimų sąrašuose buvo įrašytos (neišsamiais duomenimis) 9603 šeimos (31696 žmonės). Iš jų buvo parenkami kandidatai į naujus tremtinius. Jų bylas sudarinėjo NKVD BB skyriaus viršininkas plk. Burylinas. Kai parengiamasis darbas buvo baigtas, į Vilnių atvykę generolai pilkininkai B. Kobulovas ir A. Apolonovas atsivežė L. Berijos leidimą tremti žmones ir pasirašė trėmimų instrukciją. Patys trėmimai truko net pusantro mėnesio ir buvo priderinti prie kovos su lietuvių rezistencija bei besislapsčiusių vyrų legalizavimosi. Kai kurios šeimos laikinai nebuvo išstremtos besislapsčiusiems vyrams atėjus į NKVD skyrius legalizuotis. Vietoje šių šeimų buvo išstremtos kitos - iš papildomų sąrašų.

Trėmimams vykdyti ir jų apsaugai buvo pasitelkti visi NKVD kariuomenės daliniai ir stribai. Jie suformavo penkeriopas kovines grupes: trėmimų vykdymo, tremtinių sodybų apsupimo (jas vadino operacijos objekto priedangos grupėmis), tremtinių išvežimo kelio iki geležinkelio stoties apsaugos (jas vadino tremtinių evakuacijos trasos apsaugos grupėmis), geležinkelio stočių (vadinamųjų surinkimo punktu) ir tremtinių ešelonų apsaugos ⁶. Trėmimus vykdė NKVD ir KŽNKGB darbuotojai ir NKVD kariuomenės (visų rūšių) kareiviai (iš viso po 4 žmones kiekvienoje grupėje). 50-70% apsupimo, kelių ir geležinkelio stočių apsaugos grupių narių buvo stribai. Pačius tremtinių ešelonus jau saugojo tik NKVD kariuomenė (geležinkelių apsaugos 211-asis pulkas).

Liepos 17 d. iš Alytaus, Vilniaus, Trakų, Utenos, Švenčionių, Zarasų ir Ukmergės apskričių buvo išstremtos 383 šeimos - 1392 žmonės (galutinėje ataskaitoje šeimų skaičius sumažėjo iki 382, o tremtinių - iki 1389) ⁷.

Liepos 24 d. iš Biržų, Kauno, Kėdainių, Mažeikių, Panevėžio, Raseinių, Telšių, Šiaulių ir Rokiškio apskričių buvo išstremtos 365 šeimos - 1294 žmonės (galutinėje ataskaitoje šeimų skaičius padidėjo iki 366, o tremtinių - iki 1343) ⁸.

Trėmimai vyko ir rugpjūčio 15 d. (Alytaus, Trakų apskr.), ir rugpjūčio 30-31 d. (Biržų, Rokiškio ir kitose apskrityse). Rugsėjo 1-3 d. iš Panevėžio ir Švenčionių apskričių išstremus 152 žmones, trėmimai buvo nutraukti.

Pirmą kartą enkavėdistai sulaukė tam tikro pasipriešinimo. Liepos 24 d. Šiaulių apskrityje vykdant trėmimus per suėmimus žuvo 14 partizanų ir vienas enkavėdistas. Pakruojo valsčiaus Beržinių kaime buvo sudegintas tremtinio ūkis, o Šiaulių valsčiaus Pataniškių kaime nušautas mėginęs pabėgti J. Šiksnyš ⁹. Į kiekvieną bėgusį žmogų šaudė enkavėdistai Biržų apskrityje nužudė 13-14 metų piemenaitę, esą palaikytą tremiamojo šeimos nare ¹⁰.

Dabar prie tremtinių sąrašų sudarymo ir trėmimų vykdymo aktyviai prisidėjo vietiniai kolaborantai - stribai, LKP(b) apskričių komitetų pirmieji sekretoriai, vykdomųjų komitetų pirmininkai, LKT įgaliotiniai. Pastarųjų didžiausias rūpestis buvo organizuoti tremtinių apiplėšimą ir panaudoti iš jų atimtą turtą (gyvulius, grūdus ir kt.), tačiau ir jie kartu su NKVD kariais stotyse tikrindavo tremtinių sąrašus

---

⁵ *Kairiūkštytė N.* Lietuvos vokiečiai - pirmieji pokario metų tremtiniai // Lietuvos istorijos metraštis. V., 1993. P. 98.

⁶ NKVD ir NKGB Kauno operatyvinio sektoriaus viršininko plk. Veselovo 1945 m. liepos 8 d. planas // VRMA. F. 139. Ap. 1. B. 6. L. 2-3.

⁷ Pranešimas L. Berijai, V. Merkulovui, B. Kobulovai, M. Suslovai ir A. Sniečkui apie trėmimų eigą Uteno ir Vilniaus operatyviniuose sektoriuose // KGB ADS. F. 10. B. 3/7. L. 98.

⁸ Ten pat. L. 121.

⁹ Ten pat. L. 122.

¹⁰ Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 117.

Šiems trėmimams būdinga tai, kad žmonės buvo tremiami kaip partizanų šeimų nariai ir rėmėjai, o jų ūkiai (ne visi) dar iki trėmimų buvo konfiskuoti. Tad ko vertas demagogiškas leidimas "pasiimti iki 1,5 tonos daiktų" ir LKT įgaliojimo K. Didžiulio stebėjimasis, kad "visos išskeldinamos šeimos dažniausiai turėjo labai mažai vertingų daiktų ir produktų, todėl mažai ir pasiėmė" ¹¹. Komunistiniai veikėjai puikiai žinojo ir suprato, kokiam likimui pasmerkia diuos žmones.

Kiek iš viso žmonių 1945 m. buvo išstremta, matyti iš toliau pateikiamo dokumento ¹² (tr. 20 dokumentų prieduose):

Visiškai slaptai

PAŲYMA
apie už Lietuvos SSR ribų išstremtų banditų šeimų kieki

Apskritis	Liepa		Rugpjūtis		Rugsėjis		Iš viso 1945 m.	
	šeimų skai- čius	šeim ų narių	šeimų skai- čius	šeimų narių	šeim ų skai- čius	šeimų narių	šeim ų skai- čius	šeimų narių
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Alytaus	88	317	103	374	-	-	191	691
2. Biržų	24	72	12	48	-	-	26	120
3. Vilniaus	33	127	-	-	-	-	33	127
4. Zarasų	42	148	12	34	-	-	54	182
5. Kauno	69	222	-	-	-	-	69	222
6. Kėdainių	29	101	3	18	-	-	32	119
7. Mažeikių	39	139	-	-	-	-	39	139
8. Panevėžio	52	189	-	-	31	103	83	292
9. Raseinių	41	168	3	17	-	-	44	107
10. Telšių	29	107	-	-	-	-	29	107
11. Trakų	44	180	33	115	-	-	77	295
12. Ukmergės	55	204	16	62	-	-	71	266
13. Utenos	47	162	7	20	-	-	54	182
14. Šiaulių	53	179	-	-	-	-	53	179
15. Švenčionių	73	251	-	-	14	49	87	300
16. Kretingos	-	-	24	88	-	-	24	88
17. Lazdijų	-	-	32	134	-	-	32	134
18. Marijampolės	-	-	77	396	-	-	77	396
19. Rokiškio	30	166	17	86	-	-	47	252
20. Joniškio	-	-	2	7	-	-	2	7
21. Tauragės	-	-	30	76	-	-	30	76
22. Šakių	-	-	40	120	-	-	40	120
<i>Iš viso:</i>	748	2732	411	1595	45	152	1204	4479

Lietuvos SSR NKVD BB skyriaus viršininkas papulkininkis

(Burylinas) (Parašas)

1946 m. vasario 2 d.

Šis dokumentas taip pat nėra labai tikslus. Kaip visada, enkavėdistai nežinojo, kiek žmonių iš tikrųjų išstremta. Viename dokumente nurodoma, kad liepos 17 d. iš Kėdainių

¹¹ Ten pat. P. 108.

¹² KGB ADS. F. 10. B. 13/1. L. 49.

apskritis ištremtos 32 šeimos, kitame - 29, vienur pažymėta, kad iš Raseinių apskrities ištremti 268 žmonės, o kitur - 169. Vienur rašoma, kad rugpjūčio 15 d. iš Alytaus ir Trakų apskričių buvo ištremtos 148 šeimos ir 493 žmonės, o anksčiau pateiktame dokumente jau nurodytos 136 šeimos ir 489 tremtiniai. Pagal kitus dokumentus ištremtų šeimų skaičių galima padidinti 26, o tremtinių - 5¹³.

Į NKVD ataskaitą nepateko ne tik vokiečių, bet ir pavienių šeimų trėmimas. Remiantis SSRS NKVD 1945 m. birželio 16 d. sprendimu Nr.326 (dokumentas vadinamas "telegrafiniu sprendimu"), į Komijos ASSR, Molotovo (dab. Permės) ir Sverdlovsko sritis iš viso buvo ištremta 6320 žmonių (be vokiečių)¹⁴.

Tik dėl to, kad labiau paplitusi teroro forma buvo lietuvių įkalinimas ir siuntimas į lagerius (byloms sudaryti), vėl tremti žmonės pradėta 1946 m. pradžioje. Iki tol vyko parengiamieji darbai. Vasario 2 d. visose apskrityse iš trėmimams pasiūlytų 907 šeimų buvo atrinktos 573 šeimos (1305 suaugusieji ir 561 vaikas). Kaip ir 1945 m., daugelis šeimų jau nebeturėjo jokio turto, jų ūkiai buvo konfiskuoti.

Kai trėmimams jau buvo pasirengta, 1946 m. vasario 15 d. vidaus reikalų liaudies komisaras gen. mjr. J. Bartašiūnas paskelbė pirmą ir paskutinį viešą įsakymą: "Banditų ir buržuazinių nacionalistinių dalyvių, nepasidavusių Vidaus Reikalų liaudies Komisarato įstaigoms, šeimas suimti ir ištremti <...>"¹⁵.

NKVD kuo glaudžiausiai bendradarbiavo su LSSR LKT ir LKP(b) CK. Vieni ruošėsi surinkti ir išvežti tremtinius, kiti - konfiskuoti ir išdalyti paliktą turta.

1946 m. vasario 18-21 d. trėmimai buvo organizuoti keturiose apskrityse - Alytaus, Marijampolės, Lazdijų ir Tauragės. Čia pasiūlytų ištremti šeimų sąrašai per dvi savaites (vasario 2-17 d.) tris keturis kartus padidinti. Iš viso į ešelonus buvo sugrūstos 424 šeimos (1713 žmonių)¹⁶. Įskaitant ir pavienių šeimų trėmimus, 1946 m. buvo ištremta 501 šeima (2082 žmonės)¹⁷ ir 16 182 žmonės išvežti į lagerius.

1946-1947 m. Lietuvoje buvo vykdomi nedidelio masto trėmimai, masiškai buvo išvežami tik įkalinti žmonės. Jokių dokumentų, kad lietuviai buvo tremiami (iki 1947 m. pabaigos) į kitas vietas, išskyrus Molotovo (Permės), Sverdlovsko ir Tiumenės sritis ir Komijos ASSR bei Tadžikijos SSR, nepavyko rasti. O šiose tremties vietose 1948 m. vasario 1 d. buvo (be 1947-1948 m. žiemą ištremtų žmonių) 1715 lietuvių šeimų (5201 žmogus)¹⁸.

SSRS vidaus reikalų ministras S. Kruglovas direktyvą Nr.5672 ir įsakymą Nr.001164 dėl lietuvių partizanų ir kitų "antisovietinių elementų" šeimų bylų sudarymo (trėmimams) pasirašė 1946 m. gruodžio 10 ir 18 d.¹⁹, bet tikrai masiškai tremti žmonės pradėta 1947 m., kai daugelį MVD funkcijų perėmė MGB.

1947 m. rugsėjo 29 d. SSRS Ministrų Taryba priėmė nutarimą dėl surastų partizanų ir jų rėmėjų šeimų ištremimo į tolimuosius SSRS rajonus. Vykdamas šį nutarimą, SSRS valstybės saugumo ministras gen. plk. V. Abakumovas 1947 m. spalio 16 d. pasirašė potvarkį dėl minėtų šeimų ištremimo. Nekantrių balsų girdėjosi ir LKR(b) CK biure. Gruodžio 12 d. biuras

¹³ Matyt, NKVD dokumentų tikslumas tėra 98%. Žr.: Ten pat. F. 18. B. 2/81. L. 160, 163; F. 10. B. 2/29. L. 188. Yra ir kitokių dokumentų nesutapimų: Vilniaus apskrityje ištremta ne 33, o 35 šeimos, Švenčionių - ne 73, o 75. Žr.: Gen. mjr. Kparalovo 1950 m. rugpjūčio 3 d. pažyma // Ten pat. B. 5/51 (306). L. 42-13.

¹⁴ SSRS MGB pranešimas apie darbą su specialiaisiais tremtiniais 1950 m. // RFVA. F.9479. Ap. 1. B. 641. L. 367.

¹⁵ Ten pat. F. 3. B. 15/22. L. 3.

¹⁶ Alytaus apskrityje - 149 šeimos, 647 žmonės, Marijampolės - atitinkamai 114 ir 452, Lazdijų - 66 ir 277, Tauragės - 95 ir 364. Žr.: J. Bartašiūno 1946 m. vasario 23 d. pranešimas SSRS vidaus reikalų liaudies komisarui pavaduotojui V. Riasnojui ir BB vyriausiosios valdybos viršininkui A. Leontjevui // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 128.

¹⁷ SSRS MVD 1-osios vyriausiosios valdybos 8-ojo skyriaus viršininko gen. ltn. Ūkovo (Ūkov) 1953 m. balandžio 14 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 56/43. T. 1. L. 247.

¹⁸ RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 435. L. 55. Kiti tremtiniai jau buvo mirę, SSRS MVD pažymoje apie specialiųjų tremtinių vaikų iki 16 metų gimstamumą ir mirtingumą priskaičiuota 880 mirę ir 46 tremtyje gimę lietuvių vaikai. Žr.: Ten pat. B. 436, L. 65-66.

¹⁹ Ten pat. B. 641. L. 65-66.

nutarė, kad Lietuvoje, atsakant į partizanų antpuolius, rezistencijos rėmėjų atžvilgiu "represinės priemonės (ištrėmimai) naudojamos neryžtingai". Tą pačią dieną prasidėjo masiniai trėmimai.

1947 m. gruodžio mėn. buvo ištremta 736 šeimos (2782 žmonės²⁰, 1948 m. sausio-vasario mėn. - 284 šeimos (1134 žmonės)²¹. Nukentėjo visos Lietuvos apskritys. Iš kiekvienos buvo ištremta po 129-363 žmones²². Iki 1948 m. balandžio 15 d. ištremtų šeimų padaugėjo iki 1022, o tremtinių - iki 3938²³. Iki 1948 m. didžiojo trėmimo per pustrėčių metų buvo ištremta 12 304 žmonių (visose 1945-1952 m. trėmimų suvestinėse šis skaičius ne didesnis kaip 10499). Nors trėmimų pretekstas buvo kova su pasipriešinimo judėjimu, jo rėmėjais, vėlesniuose dokumentuose iš šių tremtinių buvo išskirti 3785 (1945 m. - 1678, 1947-1948 m. - 2107) vadinamieji buožės²⁴. Peršasi išvada, kad 1947-1948 m. dauguma žmonių buvo atrinkti ištrėmti ne dėl to, kad jie rėmė rezistenciją, o diegiant komunistinės ideologijos postulata "likviduoti buožiją kaip klasę" (t. y. pasiturinčius valstiečius²⁵). Šių valstiečių nuosavybės ir darbo suvokimas buvo nesuderinamas su komunistinėmis dogmomis. Toks tremtinių atrinkimo principas įsigalėjo 1948-1951 m., kai Lietuvoje buvo vykdoma komunistinė žemės ūkio reforma - prievartinė kolektyvizacija, o lietuvių rezistencija nebebuvo tokia pajėgi kaip pirmaisiais metais. Lietuvoje buvo padaryta tai, kas Sovietų Sąjungoje buvo įgyvendinta dar 1930-1933 m.

1948-1951 m. didžiausi lietuvių trėmimai įvykdyti vadovaujantis SSRS Ministrų Tarybos nutarimais: 1948 m. vasario 21 d. Nr. 447-160-ss, 1949 m. sausio 29 d. Nr. 390-138-ss, 1951 m. rugsėjo 5 d. Nr. 3309-1568-ss²⁶. Pirmieji du trėmimai oficialiai buvo nukreipti prieš surastų partizanų ir besislapsčiusių žmonių, žuvusių partizanų ir nuteistųjų šeimas, taip pat prieš rezistencijos rėmėjus (pagal komunistinę ideologiją antisovietinio pasipriešinimo rėmėjai galėjo būti tik "buožės"). 1951 m. trėmimai buvo nukreipti prieš kolektyvizacijos bangą atlaikiusius ir savo individualių ūkių atsisakiusius valstiečius bei "prieš kolūkius veikiančius buožes"²⁷. Marionetinė Lietuvos SSR Ministrų Taryba ir vietinis MGB filialas savo instrukcijose ir įsakymuose detalizuodavo visus SSRS Ministrų Tarybos ir MGB nutarimus. Sprendimus dėl vadinamųjų buožių trėmimo galutinai tvirtindavo Lietuvos SSR Ministrų Taryba, o dėl partizanų ir jų rėmėjų šeimų trėmimo - SSRS MGB Ypatingasis pasitarimas.

Trėmimų parengimu, tremtinių žmonių bylų sudarymu užsiėmė MGB apskričių (rajonų) skyriai, o būsimųjų tremtinių sąrašus tvirtindavo LKP(b) apskričių komitetų sekretoriai ir vykdomųjų komitetų pirmininkai. Išskirtiniai buvo 1951 m. trėmimai, aki sąrašus sudarydavo vietinės sovietinės įstaigos.

Pasirengimas didiesiems trėmimams buvo slepiamas. Juos vykdydavo MGB ir MVD vidaus (4-oji šaulių divizija, o vėliau ir 2-oji), pasienio, geležinkelių apsaugos (211-asis pulkas) kariuomenės, padedamos kariuomenės, padedamos milicijos ir strībų. Buvo pasitelkiama ir papildomai pajėgų iš Rusijos ir Gudijos, čia atsiųsdavo po 2,5 tūkst. ir daugiau MGB darbuotojų²⁸. Vien 1948 m. gegužės mėn. trėmimams vykdyti buvo sutelkta 30 118 MGB, MVD darbuotojų, kareivių, karininkų ir strībų. Jiems padėjo 11 446 partiniai ir

²⁰ Gen. mj. P. Kapralovo 1948 m. sausio 30 d. paŕyma // Ten pat. F. 3. B. 41/135. T. 1. L. 21.

²¹ Ten pat. L. 122.

²² Paŕyma apie operatyvinę padėtį ir MGB darbą 1947 m. lapkričio 15-1948 m. sausio 19 d. // Ten pat. L. 87.

²³ *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 11.

²⁴ Gen. ltn. Ŧukovo 1953 m. balandžio 14 d. paŕyma // KGB ADS. F. 3. B. 56/43. T. 1. L. 247.

²⁵ Tai tik formalus sovietinio termino vertimas, nes "buožėmis" vadindavo visus, kuriuos tremdavo (ir neturtingus ūkininkus).

²⁶ RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 367-368. Skelbta: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 155, 303, 392.

²⁷ *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 18.

²⁸ Ten pat. P. 18.

sovietiniai aktyvistai ²⁹. Iš Maskvos atvykdavo SSRS MGB įgaliotiniai: 1948 m. gegužės mėn. - SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojas gen. ltn. S. Ogolcovas kartu su SSRS MGB 2-osios vyriausiosios valdybos operatyvine grupe - pplk. Starožuku (*Starožuk*), pplk. Labutinu (*Labutin*), mjr. Brindu (*Brind*) ³⁰, 1949 m. kovo ir 1951 m. rugsėjo-spalio mėn. - SSRS MGB 2-osios vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojas gen. ltn. J. Jedunovas ³¹. Su jų pagalba šios genocido akcijos buvo kruopščiai suplanuotos ir kontroliuojamos.

Kaip dėl 1945-1949 m. trėmimų nukentėjo Lietuva, matyti iš toliau pateikiamos suvestinės.

43 lentelė. 1945-1949 m. tremtinių pasiskirstymas pagal apskritis

Eil Nr	Apskritis	1945 07-09	1946 02	1947 12-1948 02	1948 05	1949 03-04	Iš viso
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Alytaus	691	647	345	1 367	595	3 645
2.	Anykščių	-	-	-	751	620	1 371
3.	Biržų	120	-	-	1 175	1 229	2 524
4.	Joniškio	7	-	-	1 278	1 018	2 303
5.	Jurbarko	-	-	-	501	278	779
6.	Kalvarijos	-	-	-	-	577	577
7.	Kaišiadorių	-	-	-	633	416	1 049
8.	Kauno	222	-	-	2 190	1 012	3 424
9.	Kelmės	-	-	-	698	569	1 267
10.	Kėdainių	119	-	-	1 250	631	2 000
11.	Klaipėdos	-	-	-	919	1 062	1 981
12.	Kretingos	88	-	364	1 850	1 425	3 727
13.	Kupiškio	-	-	246	1 196	524	1 966
14.	Kuršėnų	-	-	227	632	692	1 551
15.	Lazdijų	134	227	218	1 530	911	3 070
16.	Marijampolės	396	425	165	1 295	671	2 952
17.	Mažeikių	193	-	-	1 438	1 699	3 276
18.	Pagėgių	-	-	-	206	291	497
19.	Panevėžio	292	-	267	2 019	1 181	3 759
20.	Pasvalio	-	-	130	945	1 237	2 212
21.	Plungės	-	-	247	1 095	879	2 221
22.	Prienų	-	-	-	1 019	675	1 694
23.	Radviliškio	-	-	159	913	1 097	2 169
24.	Raseinių	185	-	165	940	486	1 776
25.	Rokiškio	252	-	217	1 145	1 278	2 892
26.	Šakių	120	-	144	925	1 247	2 436
27.	Šaiulių	179	-	222	1 623	1 412	3 436
28.	Šilutės	-	-	-	517	215	768
29.	Širvintų	-	-	-	-	688	688
30.	Švenčionių	300	-	-	702	764	1 766
31.	Tauragės	76	364	181	1 291	734	2 646
32.	Telšių	107	-	135	1 200	576	2 018
33.	Trakų	295	-	-	394	604	1 293
34.	Ukmergės	266	-	34	1 617	915	2 842

²⁹ SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojo S. Ogolcovo ir LSSR valstybės saugumo ministro D. Jefimovo 1948 m. gegužės mėn. pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui V. Abakumovui // Liuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 210.

³⁰ Gen. mjr. P. Kapralovo 1948 m. birželio 12 d. pranešimas gen ltn. S. Ogolcovui // KGB ADS. F. 3. B. 36/9. L. 16.

³¹ *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 15.

Eil Nr	Apskritis	1945 07-09	1946 02	1947 12-1948 02	1948 05	1949 03-04	Iš viso
1	2	3	4	5	6	7	8
35.	Utenos	182	-	-	1 101	526	1 809
36.	Varėnos	-	-	315	979	427	1 721
37.	Vilkaviškio	-	-	157	1 333	552	2 042
38.	Vilkijos	-	-	-	-	344	344
39.	Vilniaus	127	-	-	624	773	1 524
40.	Zarasų	182	-	-	571	915	1 668
	Iš viso:	4 479	1 713	3 938	39 766	31 588	81 484

Lentelė sudaryta remiantis pirminiais dokumentais, neatspindinčiais galutinių trėmimų pdarinių: LSSR NKVD 1945 m. rugsėjo mėn. pažyma // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 121; Gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. vasario 23 d. pranešimas // Ten pat. L. 129; Mjr. Grišino (*Grišin*) 1948 m. balandžio mėn. pažyma // Ten pat. L. 158; Gen. ltn. J. Jedunovo 1948 m. rugpjūčio mėn. pažyma // Ten pat. L. 297-299; Gen. mjr. P. Kapralovo 1949 m. balandžio 16 d. pažymos apie 1949 m. pagrindinį ir papildomą trėmimą // KGB ADS. F. 10. B. 5/30 (280) . L.259-263.

Visi trėmimai buvo tragiškai panašūs dėl nežmoniškumo. 1948 m. trėmimų operacija, koduotai pavadinta "Vesna" ("Pavasaris"), vyko gegužės 22-23 d. Maskvos planuose buvo numatyta į Jakutiją (vėliau pakeista - į Buriatijos-Mongolijos ASSR) ir Krasnojarsko kraštą išstremti 12 134 šeimas, t. y. 48 tūkst. žmonių³². MGB ir jų pagalbininkams gegužės 22 d. pavyko surinkti ir sugaudyti 27 023 žmones. Iki gegužės 23 d. 14 val. ešelonuose jau buvo sugrūstos 10 665 šeimos, t. y. 36 932 žmonės (10 615 vaikų, 14 888 moterys, 11 429 vyrai). Laikiniai pasislėpti pavyko 11 068 žmonėms³³. Vykdydama trėmimų planą, MGB pagal dažnai neraštingų vietos aktyvistų sudarytus papildomus sąrašus surinko dar keletą tūkstančių žmonių. Net negalinčio paeiti 95 ir 112 metų amžiaus senelės buvo atneštos su neštuvais³⁴. Sibirui reikėjo nemokamos darbo jėgos, todėl šios senelės liko neišstremtos. Bet tai - tik išimtis. Nesurinkus sąrašuose įrašytų šemų, į ešelonus buvo gabenamos saugumiečių ir kolaborantų iniciatyva atrinktos šeimos. Net sąrašus dažnai sudarydavo stotyse, jau atvežus šeimas³⁵. Veždavo visus žmones, kuriuos tik rasdavo apsuptose sodybose: vaikus be tėvų, tėvus be vaikų. Labai aktualus atrodė gen. ltn. S. Ogolcovo pasiūlymas: "Leisti priimti į perkeldinamųjų ešelonus lietuvius, kurie pateiks pareiškimus savo noru išvykti iš Lietuvos kartu su perkeldinamaisiais"³⁶. Buvusi tremtinė A. Jakštienė prisimena: "Chodosevičienės vyras - kalinys. Kai vaikus atvežė į vagoną, jos nebuvo namie. Grįžusi į namus, neberado vaikų. Pati atėjo prašyti, kad leistų važiuoti su jais"³⁷.

Kai ešelonai pajudėjo į tremties vietas, juose jau buvo sugrūsta 40 002 žmonės³⁸ (kitais duomenimis - 39 766 žmonės: 10 897 vaikai, 16 499 moterys ir 12 370 vyrų)³⁹. 8679 šių tremtinių šeimų nariai nebuvo sugauti ir liko Lietuvoje (7184 žmonės MGB numatė būtinai išstremti⁴⁰). MGB ir MVD darbuotojai, kareiviai ir sribai mėginusius pabėgti žmones

³² J. Bartašiūno ir SSRS MVD konvojinės kariuomenės valdybos viršininko V. Bočkovo (*Bočkov*) 1948 m. gegužės 18 d. pranešimas SSRS vidaus reikalų ministrui S. Kruglovui // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 427. L. 1-2. Dokumentas ištaisai paskelbtas: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 178.

³³ Gen. ltn. V. Bočkovo ir gen. mjr. J. Bartašiūno telegramos S. Kruglovui // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 427. L. 60.

³⁴ 1948 m. liepos 2 d. pažyma apie tremtinių ešelonų formavimą ir išvykimą // Ten pat. L. 71.

³⁵ Ten pat. L. 70.

³⁶ Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 179.

³⁷ *Jakštienė A.* Sibiro taigoje // "Tautų tėvo" karalystėje. P. 136

³⁸ *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 16.

³⁹ Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 208-209.

⁴⁰ *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 16.

šaudė. Taip buvo nušauti 5 žmonės⁴¹. Dar vienas iš Kauno tremtas žmogus, septyniasdešimtmetis Ivanauskas, gegužės 22 d. puolė į šulinį ir nuskendo⁴².

Kiekviename į tremties vietas išvykusiame ešelone buvo vežama po 304-443 šeimas, 915-1656 žmonės (tarp jų buvo po 280-586 vaikus). Dar vežami gyvuliniuose vagonuose tremtiniai pradėjo mirti. Kiekviename ešelone taip ir nepasiekę tremties vietų mirė po 1-5 žmonės. Iš Kaišiadorių stoties į Jarvecio stotį (Krasnojarsko kr.) išsiųstame ešelone Nr. 97914 iš 915 žmonių mirė 5. Šio ešelonu viršininkas kpt. Komarovas (Komarov) Mogiliovo srities Kričevo stotyje nušovė bėgusį tremtinį Rekevičių. Iš 25 852 į tremties vietas vežtų žmonių (apie kitų vežimą duomenų nerasta) pakeliui 23 mirė (:mirusį išnešdavo ir palikdavo pakelėje"⁴³), 35 susirgo (buvo palikti pakelės stotyse), 27 atsiliko nuo ešelonu (kartais atsilikdavo ir vaikai) ir 8 žmonės pabėgo. dalis tremtinių buvo išvežti be jokių maisto atsargų (daugiausia miestuose sugaudyti žmonės). Viso savo turto netekę žmonės buvo dar kartą apiplėšti. Sargybiniai grobė skurdžias tremtinių maisto atsargas, kurių pagal MGB instrukcijas turėjo "užtekti 45 dienoms", atimdavo lašinius, mėsą⁴⁴. Visą kelią iš žmonių buvo tyčiojami. Katais duodavo "sušvinkusios kopūstų sriubos ir retkarčiais stotyse leisdavo prisipilti virinto vandens"⁴⁵. O Marijinsko stotyje vyr. ltn. Griaznovas (Grjaznov) visiškai uždraudė duoti tremtiniams maisto. Kitos stoties viršininkas v/s ltn. Kolotilinas (*Kolotilin*) už ešelonu praleidimą reikalavo jam palikti penkias merginas⁴⁶.

Taip tremtiniai ir buvo vežami po keletą savaičių. Vienas ešelonas su tremtiniais 1948 m. birželio 1 d. patyrė katastrofą. Žuvo 19 tremtinių ir 57 buvo sužeisti. Žuvusieji palaidoti ten pat - Jumatovo stotyje (23 km. nuo Ufos). Kiti tremtiniai po mėnesio pasiekė savo tremties vietą - Igarką⁴⁷. Negalutiniais duomenimis, tremiant ir vežant į tremties vietas žuvo ne mažiau kaip 50 lietuvių.

Antras didelis trėmimas - MGB kodinė operacija "Priboj" ("Bangų mūša") vyko 1949 m. kovo 25-28 d. Tuo pat metu trėmimai buvo organizuoti Latvijoje ir Estijoje. Iš Lietuvos planuota išstremti 8500 šeimų (25 500 žmonių).

Šį kartą Lietuvoje planai buvo iš karto viršyti. 13 785 MVD ir MGB darbuotojai, kareiviai ir karininkai, 7166 sribai ir 9500 sovietinių bei partinių aktyvistų, sudarę trėmimų vykdymo grupes (kiekvienoje grupėje buvo po vieną MGB ar MVD darbuotoją, 2 kareivius, 2 sribus ir 3 sovietinius bei partinius aktyvistus), iki kovo 31 d. į gyvulinius vagonus sugrūdo ir išsiuntė 8765 šeimas (28 981 žmogų - 8357 vaikus, 11 541 moterį, 9083 vyrus)⁴⁸. Tremiant buvo nušauti 5 žmonės.

Lietuvos gyventojai jau buvo matę ne vieną masinį žmonių trėmimą, todėl iš anksto pagal daugelį požymių (atvykus naujoms saugumiečių grupėms, tušties ešelonams ir pan.) nuspėdavo, kad artėja nauja genocido akcija. Įkalintų ar ištremtų žmonių giminaičiai nenakvodavo namuose, slapstydavosi patys ir mėgindavo slėpti savo vaikus. Per pirmąją trėmimų bangą MGB nepasisekė rasti 3236 šeimų ir 3912 pavienių žmonių. Iš viso 1949 m. kovo mėn. trėmimo išvengė 13 777 žmonės⁴⁹. Vietoje jų 5235 žmonės⁵⁰ buvo surinkti pagal

⁴¹ A. Sniečkaus 1948 m. birželio mėn. pranešimas VKR(b) CK sekretoriui A. Ždanovui // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 259.

⁴² Gen. ltn. Bočkovo ir gen. mjr. J. Bartašiūno 1948 m. gegužės 23 d. 10 val telegrama // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 427. L. 62.

⁴³ *Jakštienė A.* Sibiro taigoje... P. 139.

⁴⁴ J. ltn. Bolotovo (*Bolotov*) 1948 m. liepos 2 d. pažyma apie ešelonų formavimą ir išvykimą // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 427. L. 69-73. (Šio dokumento mažesnė dalis (ešelonų lentelė) skelbta: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 266-267.) Apie kitų 15 tūkšt. tremtinių vežimo aplinkybes detaliau nėra žinoma.

⁴⁵ *Žitkevičienė L.* Sugrįžimas // "Tautų tėvo" karalystėje. P. 120.

⁴⁶ RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 427. L. 75.

⁴⁷ Mjr. Mordvinenkos (*Mordvinenko*) 1948 m. rugpjūčio mėn. pranešimas // Ten pat. P. 161.

⁴⁸ Plk. Jefremovo (*Efremov*) 1949 m. balandžio 3 d. pranešimas SSRS vidaus reikalų ministro pavadotojui gen. ltn. V. Riasnojui // Ten pat. B. 475. L. 157; Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 337-338. Patikslintais duomenimis, buvo išstremta 29 180 žmonių (8817 šeimų). Žr.: Gen. mjr. P. Kapralovo 1949 m. balandžio 16 d. pažyma // KGB ADS. F. 10. B. 5/30 (280). L. 259.

⁴⁹ *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 18.

MGB ir sovietinių bei partinių aktyvistų sudarytus papildomus sąrašus. Pavyzdys galėtų būti Tauragės apskritis, kurioje trėmimų išvengė daugiau kaip pusė žmonių.

"Popierinės" instrukcijos dėl tremtinių maitinimo, aprūpinimo medicinos pagalba turėjo slėpti trėmimų nežmoniškumą. Pakeliui į tremties vietas mirė ne mažiau kaip 50 žmonių, tarp jų - daug kūdikių.

Balandžio 10-20 d. buvo organizuotos trėmimo išvengusių šeimų gaudynės ir Gubernijos (Šiauliuose) stotyje suformuoti dar du ešelonai su tremiamais žmonėmis. Juos SSRS vidaus reikalų ministro pavaduotojas V. Riasnojus vertino kaip "ypač pavojingą kontingentą, kuriam vagonai turi būti įrengti kaip kaliniams"⁵¹. Taip pat buvo išgabenti 2927 žmonės (680 vaikų, 926 moterys ir 1321 vyras), skirti Bodaibo tresto "Lenzoloto"⁵² (patikslinatis duomenimis, iš viso buvo išvežta 3090 žmonių⁵³ aukso kasykloms.

Per 1949 m. kovo-balandžio mėn. trėmimus iš Lietuvos buvo išgabentos 9598 šeimos (31 917 žmonių)⁵⁴. Nesunku pamatyti, kad genocido organizatoriams buvo pateikiami netikslūs tremtinių skaičiai - remtasi negalutiniais apskaičiavimais. Minimalus tremtinių skaičius turėtų būti 32 270 ar 32 735⁵⁵. Šia genocido akcija buvo pasiekta tai, ko nesugebėta padaryti kitokiu teroru: prasidėjo "audringa kolektyvizacija" ir daugėjo komjaunuolių⁵⁶. Paaikškėjo, kaip galima išvengti Sibiro: reikėjo "savo noru" atsisakyti ūkių (kolektyvizuotis), o jaunimui - įsitikinimų.

Nuo 1949 m. birželio iki 1952 m. rugpjūčiomėn. Lietuvoje MGB organizavo keletą didesnių ir mažesnių trėmimo akcijų: 1949 m. birželio 6, liepos 7, 1950 m. balandžio 14, rugsėjo 1-2, 19, 1951 m. kovo 31-balandžio 1, rugsėjo 19-20, spalio 2-3, lapkričio 30, 1952 m. sausio 23, rugpjūčio 6 d.⁵⁷ Šiems trėmimams būdinga tai, kad prie sąrašų sudarymo ypač aktyviai prisidėjo sovietiniai ir partiniai aktyvistai: įvairaus rango LKP(b) sekretoriai, komitetų nariai, vykdomųjų komitetų pirmininkai ir sekretoriai ir kt. Didžioji šių "aktyvistų" dauguma buvo atvykę iš Rusijos. Teroras vis smarkėjo. 1951 m. rudenį masiniai trėmimai įvykdyti tik Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje jų nebuvo.

Vykdydama SSRS Ministrų Tarybos 1951 m. rugsėjo 5 d. nutarimą "Dėl buožių ir jų šeimų iškeldinimo iš Lietuvos SSR", MGB surašė "buožių" šeimas. Lietuvoje tokių valstiečių šeimų buvo rasta 4215 (14 950 žmonių), iš jų pusė (2258 šeimos)⁵⁸ jau buvo atsisakiusios savo turto ir įstojusios į kolūkius. Iš viso į trėmimų sąrašus buvo įrašyta 5001 šeima. Kaip ir anksčiau, MGB sudarė 2600 "operatyvinių grupių" trėmimams vykdyti. Buvo pasitelkti 15 088 MGB darbuotojai, kareiviai, karininkai, milicininkai ir sribai, 8 tūkst. sovietinių komunistinių aktyvistų⁵⁹. Trėmimo akcija pavadinta "Osen" ("Ruduo").

1951 m. spalio 2 d. iki vidurnakčio visoje Lietuvoje buvo paimtos 3992 šeimos (15 041 žmogus⁶⁰). Dar tūkstantis žmonių surinkta spalio 3 d., ir kai jau buvo surinkta 16 150 žmonių (5278 vaikai, 577 moterys ir 5090 vyrų), ešelonai išvyko į tremties vietas Krasnojarsko krašte. Liko neištremti 2395 žmonės, kurių emgėbistai nerado gyvenamosiose

---

⁵⁰ Plk. M. Zacharovo (*Zacharov*) 1945 m. balandžio 5 d. pažyma // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 358-359.

⁵¹ V. Riasnojaus 1949 m. balandžio 15 d. raštas // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 475. L. 202.

⁵² V. Riasnojaus raštas MVD Irkutsko valdybos viršininkui M. Došlovui (*Došlov*) // Ten pat. L. 198.

⁵³ *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 18.

⁵⁴ S. Kruglovo 1949 m. gegužės 9 d. pranešimas J. Stalinui, V. Molotovui, L. Berijai, G. Malenkovi // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 475. L. 228. (Dokumentas skelbtas: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 386-388. Čia nurodyta kita išsiuntimo data.)

⁵⁵ Gen. ltn. Ūkovo 1953 m. balandžio 14 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 56/43. T. 1. L. 247.

⁵⁶ Pažyma apie papildomą operaciją "Priboj" // VRMA. F. 135. Ap. 7. B. 170. L. 22.

⁵⁷ 1952 m. rugpjūčio 22 d. pažyma apie 1951 m. rugpjūčio mėn.- 1952 m. rugpjūčio 1 d. trėmimus // KGB ADS. F. 3. B. 56/28. L. 194-195.

⁵⁸ LSSR v/s komisaro P. Kapralovo 1951 m. rugsėjo 6 d. pažyma // VRMA. F. 125. Ap. 71. B. 328. L. 30.

⁵⁹ Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 398.

⁶⁰ Pažyma apie trėmimo eigą // VRMA. F. 135. Ap. 7. B. 328. L. 130.

vietose (iš jų 121 jau buvo miręs, 13 anksčiau išstremta, 91 suimtas, 53 pabėgo trėmimo metu)

⁶¹.

Tremties vietų nepasiekė 39 vaikai ⁶². Jų mirtys paženkino visą lietuvių kelią į Sibirą.

Kiek žmonių ir kada tapo šių genocido akcijų - trėmimų aukomis, matyti iš 44 lentelės. Joje pateikiami duomenys tik apie 111 990 žmonių ištrėmimą 1945-1952 m. (MGB ši skaičių sumažino iki 106 037 ⁶³, o paskui KGB - iki 108362 ⁶⁴). Bet ir šis skaičius nėra galutinis, jis neapima dar keleto nedidelių trėmimo aukų. Pavyzdžiui, pažymėti 1952 m. tik 2668 tremtiniai, o iš tikrųjų per metus buvo išstremta ne mažiau kaip 2934 žmonės ⁶⁵. Bendras minimalus 1945-1952 m. tremtinių skaičius turėjo siekti apie 118 tūkst. ⁶⁶ Dar daugiau lietuvių buvo išvežta į GULAG-o lagerius ir kolonijas, bet apie tai - kitame skyriuje.

Lietuviai visada sudarė didelę komunistinio genocido aukų dalį. 1946-1952 m. į tremties vietas Sovietų Sąjungoje buvo išsiųsti 676 835 žmonės ⁶⁷, kurie MVD ir MGB dokumentuose pavadinti "specialiai perkeltai asmenimis. Beveik kas šeštas tremtinys buvo lietuvis, o kai kuriais metais lietuviai sudarydavo net pusę visų tremtinių (žr. 45 lentelę).

---

⁶¹ P. Kapralovo 1951 m. gruodžio 7 d. paŕyma // Ten pat. L. 275.

⁶² Ŧr.: Mjr. Turovo (*Turov*) 1954 m. balandžio 29 d. paŕyma // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 282. Ŧia moterų skaičius padidintas 100, o vaikų sumažintas 100.

⁶³ Ten pat. F. 3. B. 56/28. L. 264.

⁶⁴ Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. P. 424.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos VRM yra žinių tik apie 113 tūkst. 1945-1952 m. išstremtų žmonių.

⁶⁷ Šis skaičius nėra tikslus, nes visiškai nebuvo atsižvelgta į nedidelių trėmimų aukas.

44 lentelė. Didžiausi trėmimai ir jų aukų skaičius

Eil. Nr.	Kieno nutarimu, įsakymu	Trėmimų data	Pirminiuose MVD ir MGB dokumentuose nurodytas skaičius	Vėlesniuose MGB, MVD, KGB dokumentuose nurodytas skaičius	Ištremtų vaikų skaičius	Tremties vieta
1	2	3	4	5	6	7
1.	Lietuvos SSR NKVD 1945 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr. 4/0174	1945 04 20-05 03	1 048	854 Nepridėta prie lietuvių tremtinių skaičiaus	313	Stalinabado sr. (Tadžikijos SSR)
2.	SSRS NKVD 1945 m. birželio 16 d. nutarimas Nr. 328	1945 07 17-09 03	6 320	4 479	x	Komijos ASSR, Molotovo ir Sverdlovsko sr.
3.	"	1946 02 18-21	2 082	2 082	576 ^a	Sverdlovsko sr.
4.	SSRS MT 1947 m. rugsėjo 29 d. nutarimas	1947 12	2 782	2 782	x	Tomsko, Tiumenės sr., Komijos ASSR
5.	"	1948 01-02	1 156	1 134	x	Tomsko sr., Krasnojarsko kr.
6.	SSRS MT 1948 m. vasario 21 d. nutarimas Nr.447-160	1948 05 22-27 "Vesna"	40 002	39 482	11 066 ^b	Krasnojarsko km., Irkutsko sr., Burriatijos-Mongolijos ASSR
7.	SSRS MT 1949 m. sausio 29 d. nutarimas Nr.309-138	1949 03 25-28 "Priboj"	29 180	28 981	8 357	Irkutsko sr., Krasnojarsko kr.
8.	"	1949 04 10-20	3 090	2 927	680	Irkutsko sr.
9.	"	1949 06 06	apie 500	x	x	"
10.	"	1949 07 07	279	x	x	"
11.	"	1950 04 14, 09 1-2, 09 19	1 355	761	x	Altajaus ir Chabarovsko kr.
12.	SSRS MT 1951 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 377-190, SSRS MT 1951 m. kovo 3 d. nutarimas Nr.667-339	1951 03 31-04 01	433	x	x	Irkutsko ir Tomsko sr.

Eil. Nr.	Kieno nutarimu, įsakymu	Trėmimų data	Pirminiuose MVD ir MGB dokumentuose nurodytas skaičius	Vėlesniuose MGB, MVD, KGB dokumentuose nurodytas skaičius	Ištremtų vaikų skaičius	Tremties vieta
1	2	3	4	5	6	7
13.	SSRS MT 1951 m. rugsėjo 5 d. nutarimas Nr. 3309-1568-vs	1951 09 20-21	3 807 ^c	2 987	1 255	Irkutsko sr.
14.	"	1951 10 2-3 "Osen"	16 150	16 109	5 278	Krasnojarsko kr.
15.	"	1951 10 3 ^d	334	x	73	"
16.	SSRS MT 1951 m. rugsėjo 5 d. nutarimas Nr.3309-1568-vs	1951 11 30	452	x	x	Altajaus kr.
17.	"	1952 01 23	2 195 ^e	1 844	519	Krasnojarsko kr.
18.	"	1952 07 6-7 ^f	465	x	x	x
19.	SSRS MGB Ypatingojo pasitarimo sprendimu	1952 08 5-6	359	x	x	Krasnojarsko kr.
Iš viso:			111 990	104 422	28 117 ^g	

Lentelė sudaryta remiantis anksčiau minėtais dokumentais iš KGB ADS, RFVA ir VRMA archyvų ir šiais dokumentais: Gen. mjr. P. Kondakovo 1951 m. gruodžio mėn. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 56/28. L. 264; 1952 m. rugpjūčio 22 d. pažyma apie tremtinių skaičių // Ten pat. L. 194-195.

^a Tiek vaikų buvo tarp 1644 tremtinių.

^b Šio trėmimo metu išvežtų vaikų skaičius buvo mažinamas iki 10 897.

^c RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 642. L. 282.

^d Kitame dokumente yra paminėtas tik 88 šeimų (306 žmonių - 111 vyrų, 122 moterų, 73 vaikų) ištrėmimas. Žr.: Gen. mjr. P. Kapralovo 1950 m. spalio 3 d. pranešimas A. Sniečkui // KGB ADS. F. 10. B. 5/51 (306). L. 205.

^e RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 642. L. 284.

^f KGB ADS. F. 10. B. 9/2 (329). L. 37.

^g Nežinomas 14 874 tremtinių amžius. Vaikai nebuvo atskirai išskiriami, bet žinant, kad jie sudarė apie 30% visų tremtinių, bendras ištremtų lietuvių vaikų skaičius būtų daugiau kaip 32 tūkst.

45 lentelė. Lietuvių tremtinių dalis tarp visų SSRS ištremtų žmonių

Metai	SSRS ištremta žmonių	Lietuvių tremtinių skaičius	Lietuvių dalis (%)
1946-1947	255 198	8 402 ^a	3,2
1948	89 261	43 940	49,2
1949	221 263	33 500 ^b	15,1
1950	43 063 ^c	1 355	3
1951	45 483 ^d	21 177	46,5
1952	22 599 ^e	2 934	13
Iš viso:	676 835	111 308	16,4

Lentelė sudaryta remiantis anksčiau minėtais šaltiniais, taip pat žr.: Mjr. Turovo 1953 m. balandžio 29 d. pažyma // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 270. Apie 1945 m. SSRS ištremtus žmones trūksta duomenų.

^a Į šį skaičių neįtraukti 1947 m. gruodžio mėn. tremtiniai. MVD ir MGB dokumentuose jie dažniausiai priskiriami prie 1948 m. tremtinių.

^b Ūr.: *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 18.

^c Į šį skaičių lietuviai tremtiniai visai nebuvo įtraukti.

^d Dokumente yra ir kitas skaičius - 33 979. Ūr.: RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 282.

^e Į šį skaičių įtraukti tik 1952 m. sausio mėn. ištremti 2195 lietuviai. Ūr.: Ten pat. L. 284.

Čia vertėtų priminti, kad okupuotos Lietuvos gyventojų buvo 75 kartus mažiau negu visos Sovietų Sąjungos. 1941-1950 m. SSRS iš tremties buvo paleidžiami rusai, kuriuos kai "buožes" ištrėmė 1930-1933 m. (paleista 864 tūkst. žmonių). Lietuvių atžvigiū vykdyta kitokia politika: jie buvo pavadinti "buožėmis" (net 3/4 visų tremtinių taikytas šis komunistinis epitetas) ir išvežti į vietas, kur gyvenimo sąlygos buvo daug sunkesnės. Būtent pokario tremtinių vaikai, sulaukę 16 metų, buvo įrašomi į tremtinių sąrašus, tremtiniais ir jų vaikams buvo taikytas (tik tam tikrų tautybių tremtiniais) SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1948 m. lapkričio 26 d. drakoniškas įsakas dėl pabėgusių tremtinių baudimo (20 metų katorgos), o paskui buvo panaikinti trėmimo terminai, ir tremtiniai turėjo amžinai likti Sibire.

Lietuviai Sibire (tremtiniai)

Didžiulėje teritorijoje, nuo Komijos iki Jakutijos ir Tadžikijos, į NKVD (MVD) specialiųjų komendantūrų priežiūrą pateko ne mažiau kaip 118 tūkst. žmonių, 1945-1952 m. prievarta pateko ne mažiau kaip 118 tūkst. žmonių, 1945-1952 m. prievarta išvežtų iš Lietuvos. Nors jų padėtis iš esmės buvo vienoda, bet NKVD (MVD) dokumentuose tremtiniai buvo skirstomi į tris kategorijas:

- 1) išsiųstieji (*vyslannye* - rus.), t. y. išvežti NKGB ir NKVD, teismų sprendimais;
- 2) prievarta apgyvendintieji (*ssyl'no-poselency* - rus.), t. y. išsiųsti į tremtį pasibaigus kalinimo laikui pageriuose ir kalėjimuose;
- 3) specialiai apgyvendintieji (*specposelency* - rus.), t. y. ištremti vyriausybės sprendimu, dažnai tik kaip tam tikros tautybės žmonės⁶⁸.

Lietuviai daugiausia priklausė "specialiai apgyvendintų" (1941 m. tremtiniai)⁶⁹ ir "prievarta apgyvendintų" tremtinių kategorijoms. Pagal Sovietų Sąjungos vyriausybės 1945 m. sausio 8 d. nutarimą Nr. 35 "Specialiųjų temtinių teisinė padėtis"⁷⁰ tremtiniai negalėjo palikti tremties vietų ir turėjo reguliariai registruotis specialiosiose komendantūrose. Minėtas LKT nutarimas demagogiškai skelbė, kad tremtiniai "naudojosi visomis teisėmis, išskyrus laisvo gyvenamosios vietos pasirinkimo"⁷¹. Be to, jie buvo priskirti prei kokios nors miško kirtavietės, pramonės įmonės arba turėjo dirbti visokius kitokius darbus.

Į ypač sunkią padėtį pateko pirmieji pokario tremtiniai. 1945 m. birželio mėn. į Tadžikiją atvežti tremtiniai buvo išskirstyti po Vachšo upės slėnio kolūkius. Dėl alinančio darbo medvilnės laukuose, ligų (maliarijos ir kt.) ir bado per pirmuosius dvejus metus dauguma šių tremtinių mirė. Jie buvo priskirti prie vokiečių, todėl apie jų likimą išliko labai mažai žinių. Ištisomis šeimomis išmirdavę tremtiniai būdavo tik išbraukiami iš NKVD specialiųjų komendantūrų sąrašų. Negalutiniais duomenimis, 1945 m. Tadžikijoje mirė apie 300 tremtinių iš Lietuvos, 1946 m. - 280, 1947 m. - 80, 1948 m. - 30, 1949 m. - 20. Buvę tremtiniai prisimena: "Mirusiems nebuvo net skuduro ar maišo apvynioti, ką jau čia apie lentas karstui. Dažnai tik marlės skarytę ant galvos užrišdavo [...]"⁷².

Didelis tremtinių mirtingumas nelabai rūpėjo enkavėdistams, jei tai netrukdytų vykdyti tremtinių darbo jėgos panaudojimo planų. Juk 1945-1946 m. į Komiją, Molotovo, Sverdlovsko ir Tiumenės sritys išvežti lietuviai turėjo dirbti pačius sunkiausius darbus - miško kirtimo ir plukdymo⁷³. Ir tai jie darė neapmokyti, nepasirengę. Seni ir ligoti tremtiniai nepajėgė dirbti ir pamažu išmirė.

Daugiavaikės šeimos negalėjo išmaitinti visų vaikų. Žmonės gelbėjosi kaip išmanydami, ir pirmiausia jie bėgdavo atgal į Lietuvą. 1948 m. vasario 1 d. iš 8402 lietuvių tremtinių⁷⁴ (1945 m. vasaros ir 1946 m. vasario mėn. trėmimų) buvo likęs tik 5201 žmogus. Tarp žuvusiųjų buvo 880 vaikų: 142 mirė 1942 m., 351 - 1946 m., 387 - 1947 m.⁷⁵ Palyginti su kitų tautybių tremtiniais, lietuviai dažniausiai pabėgdavo: 1945-1947 m. iš 908 Komijoje buvusių tremtinių lietuvių (1948 m. vasario 1 d. duomenys) pabėgo 113 (44 buvo sulaikyti), iš Molotovo srities 2438 tremtinių pabėgo 599 (204 sulaikyti), iš Sverdlovsko srities 1042 tremtinių - 253 (114 sulaikyta), iš Tiumenės srities 453 tremtinių - 11 (1 sulaikytas). Bandančių grįžti į tėvynę lietuvių laukė specialūs tremtinių gaudymo būriai, o Lietuvoje juos nuolat persekiavo MGB. Pagauti tremtiniai būdavo nuteisiami trejiems metams "pataisos darbų" lageriuose arba gražinami į tremties vietas. Kartais pabėgusios šeimos buvo išskiriamos - tėvai įkalinami, o vaikai išvežami į buvusią tremties vietą. Tačiau visa tai neatbaidė vis bandžiusių grįžti į tėvynę tremtinių. Ir 1948 m. vasario 1 d. MGB vis dar ieškojo 603 lietuvių, t. y. 11,78% 1945-1948 m.

⁶⁸ Įskaitos kategorijų nuostatai // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 615. L. 196-199.

⁶⁹ 1952 m. jie buvo priskirti prievarta apgyvendintų tremtinių kategorijai. Žr.: *Zemskov V. N. Černye dyry istorii* // Raduga. 1990. No 9. S. 56.

⁷⁰ Pplk. V. Alidino (*Alidin*) 1954 m. kovo 13 d. paŧyma apie specialiųjų tremtinių teisinę padėtį // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 836. L. 215.

⁷¹ Ten pat. L. 216.

⁷² *Tarasonis V., Bajoriūnas A., Gediminskas D.* Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje. P. 15-17.

⁷³ *Racėnas R.* Komių žemėje. K., 1995. P. 44.

⁷⁴ NKVD (MVD) dokumentuose rašoma tik apie 6402 lietuvių ištrėmimą.

⁷⁵ Paŧyma apie specialiųjų tremtinių vaikų iki 16 m. amžiaus gimstamumą ir mirtingumą // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 436. L. 65-66. Rusų istorikas V. Zemskovas savo straipsnyje vaikų mirtingumo duomenis pateikia kaip visų tremtinių mirtingumo duomenis. Žr.: *Zemskov V. N. Černyje dyry istorii* // Raduga. 1990. No 9. S. 56.

tremtinių lietuvių (tuo pačiu metu buvo ieškoma 3,28% ukrainiečių, 2,06% rusų (vlasovininkų) tremtinių)⁷⁶.

Nuo 1948 m., prasidėjus masiniams lietuvių trėmimams, tremtinių padėtį dar labiau suvaržė ir reglamentavo SSRS vyriausybės nutarimai (1948 m. vasario 21 d. "Apie tremtinį, prievartinį ir specialųjį perkėlimą", lapkričio 24 d. - "Apie prievarta apgyvendintuosius") ir MVD bei MGB įsakymai (MVD 1948 m. kovo 8 d. įsakymas Nr. 00246, MVD gruodžio 7 d. įsakymas Nr. 001145 ir MGB 1950 m. lapkričio 16 d. įsakymas Nr.00552)⁷⁷. Tremtinių teisinė padėtis buvo tokia:

1) tremtiniai neturėjo teisės be MVD leidimo išvežti iš tremties vietos;

2) pasuose milicija darė žymas apie gyvenamosios vietos apribojimą (tremties rajonu), bet pasai buvo atimti ir idduoti tik 1955 m.;

3) ne rečiau kaip kartą per mėnesį tremtiniai buvo kontroliuojami, suaugusieji privalėjo registruotis specialiosiose komendantūrose, kurios turėjo teisę reikalauti dažniau registruotis priklausomai nuo tremtinio "pavojingumo", "aprūpinimo darbu ir gyvenamuoju plotu"; komendantai patys ar per prižiūrėtojus ne rečiau kaip du kartus per mėnesį turėjo patikrinti suaugusius tremtinius jų gyvenamosiose vietose;

4) Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1948 m. lapkričio 25 d. įsaku "Dėl baudžiamosios atsakomybės už pabėgimą iš tremties vietų" kiekvienas pagautas bėglys buvo baudžiamas 20 metų katorgos (oficialiai įsakas lietuviams tik karo metais išstremtus čekėnus, vokiečius, Krymo totorius ir kitų tautybių tremtinius, bet jis buvo pritaikytas ir lietuviams, latviams, estams bei ukrainiečiams);

5) Sovietų Sąjungos Ministrų Tarybos 1948 m. birželio 3 d. sprendimu kiekvienas tremtinys už "darbo vengimą" galėjo būti įkalintas⁷⁸.

Lietuvių tautos genocido organizatorių nuostatas ypač aiškiai atskleidė jų požiūris į tremtinių vaikus. 1945-1952 m. į tremtį išvežta daugiau kaip 32 tūkst. lietuvių vaikų. Kaip teigiama MVD dokumentuose, buvo nurodymas "išstremti visus nurodytų tautybių [Kaukazo tautų, Pavolgio vokiečių - A. A.] asmenis, tarp jų ir vaikus. Analogiški nurodymai duoti ir vėlesniuose vyriausybės sprendimuose"⁷⁹. Tremties vietoje šeimų galvoms buvo sudaromos "šeimoms įskaitos kortelės", į kurias įrašydavo visus šeimos narius (nepriklausomai nuo amžiaus). Į šią įskaitą buvo įrašomi ir tremtyje gimę vaikai. Kai jiems sukakdavo šešiolika metų, būdavo pradedamos asmeninės įskaitos bylos kaip ir visiems suaugusiems tremtiniams. Taigi ir jauno, ir seno padėtis buvo vienoda. Bet tremtinius vienijo ne tik giminytės ryšiai. Lietuvių, latvių ar estų tautybė dokumentuose nebuvo nurodoma ir tik iš enkavėdistų pažiūrio į vaikus aiškiai matėsi jų antilietuviškos, antilatviškos bei antiestiškos nuostatos. Naikinti tremtyje buvo pasmerkti tik tam tikrų tautybių žmonės. Kadangi vaiko tautybė buvo nustatoma pagal tėvo tautybę, tai buvo numatyta galimybė tremtiniais paversti ir ką tik gimusius vaikus. 1946 m. sausio 6 d. SSRS NKVD Specialiųjų tremtinių skyriaus viršininkas savo atsakyme NKVD Molotovo srities valdybos Specialiųjų tremtinių skyriaus viršininkui paaiškino, kad į "tremtinių įskaitą reikia įrašyti vaikus, kurie gimė tremtinių vyrų ir netremtinių moterų šeimose. Į įskaitą neįrašyti vaikų, gimusių tremtinių moterų ir netremtinių vyrų šeimose"⁸⁰.

Ėmus griežtinti tremtinių laikymo režimą, 1949 m. rugsėjo mėn. buvo dar labiau sukonkretinta prieš lietuvius ir kitas "nepatikimas" tautas (čekėnus, latvius, estus ir kt.) nukreipta politika. Sovietų sąjungos vidaus reikalų ministras S. Kruglovas ir generalinis prokuroras Safonovas nustatė tremtinių vaikų (nuo 16 metų) įrašymo bendron tremtinių įskaiton (t. y. amžinai tremčiai) tvarką. Mišriose tremtinių ir netremtinių šeimose gimę ir sulaukę 16 metų amžiaus vaikai gavo teisę pasirinkti tėvo arba motinos tautybę. Vaikai, pasirinkdavę tėvo tremtinio arba motinos tremtinės tautybę, buvo įrašomi į tremtinių įskaitą, o vaikai, pasirinkę netremtinių tautybę, - neįrašomi⁸¹. Taip buvo skatinamas nutautėjimas. Jaunoji karta, atsisakiusi savo tautybės, kalbos, kultūros, galėjo išvengti tėvų likimo. Tuo tarpu lyg ir tokio pat likimo žmonių - rusų tremtinių (vadintų "vlasovininkais" ir "ukaznikais") vaikai į

⁷⁶ Plk. Šijano (Šijan) 1948 m. kovo 8 d. pažyma // Ten pat; RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 435. L. 6, 9-11.

⁷⁷ Ten pat. B. 836. L. 215.

⁷⁸ Ten pat. L. 215-216.

⁷⁹ Pplk. V. Alidino 1954 m. kovo 13 d. pažyma "Apie specialiųjų tremtinių vaikų" // Ten pat. B. 836. L.

217.

⁸⁰ Ten pat. B. 388. L. 175.

⁸¹ Ten pat. L. 176-177.

tremtinių įskaitą visiškai nebuvo įrašomi. Lietuvius, tarp kurių mišrių šeimų nebuvo daug, labiau lietė minėto įsakymo dvyliktas punktas: "Pabėgę iš temties vietų šešiolikos metų nesulaukę vaikai, juos suradus, bus siunčiami į tėvų tremties vietas. Jeigu tėvų nebebūtų [t. y. jeigu jie tremtyje mirtų - A. A.], surastus nepilnamečius tremtinių vaikus siųsti į vaikų namus" ⁸². Šešiolikmečiai ir vyresni bėgliai buvo baudžiami 20 metų katorgos, o kad nebūtų norinčių slapstyti tremtinių vaikus, numatyta 5 metams atimti laisvę tremtinių ir jų vaikų globotojams (ar tiems žmonėms, kurie padės įsikurti gimtinėje). Šiuo atžvilgiu lietuvių tremtinių slapstytojai buvo sulyginti su rezistencijos dalyvių rėmėjais, kurie taip pat už partizanų slapstymą buvo grūdami į kalėjimus ir lagerius.

Kad neliktų jokios galimybės lietuvių vaikams išvengti tremties (net atsisakant tėvų tautybės), 1953 m. vasario 16 d. paskutinį kartą buvo papildytas 1949 m. įsakymas: "Vaikai, kurių tėvai yra iki gyvos galvos ištremiti specialieji tremtiniai, kad ir kokią pasirinktų tautybę, sulakę 16 metų turi būti įrašyti į tremtinių įskaitą" ⁸³. Taip dėl nuosekliai vykdytos genocido politikos tremtyje buvo numarinta 4071 lietuvių vaikas (1945-1950 m.), o tremtinių gretas papildė 689 Sibire gimę (1945-1950 m.) lietuvių vaikai.

Lietuviai tremtiniai nuo pat 1941 m. buvo apgyvendinami pačiuose atšiauriausiuose kraštuose.

Į Irkutsko sritį ir Krasnojarsko kraštą 1948-1951 m. pateko apie 80% visų lietuvių tremtinių (šiuose kraštuose 1953 m. lietuviai sudarė atitinkamai 42 ir 26% visų tremtinių). Pagal susiklosčiusią tremtinių pasiskirstymo tvarką daugiausia jų patekdavo į miško kirtavietes ir medienos apdorojimo įmones. Kaip teigiama dokumentuose, 1949 m. sausio 1 d. iš 24 725 dirbusių suaugusių tremtinių 22 025 dirbo "miško ir popieriaus pramonės ministerijos" įmonėse. Tai buvo sunkiausias, daug jėgų atmdavęs darbas, ir moterys jį dirbo kartu su vyrais. 1948 m. į Krasnojarsko kraštą ištremitas G. Almonaitis prisimena: "[...] visidarbai gana sunkūs, normos labai didelės. Viką teko dirbti rankomis. [...] Senesnieji buvo paskirti prie įvairių pagalbinių darbų" ⁸⁴.

Sunkus darbas, nepritekliai, badas vertė ir 1948 m. tremtinius ieškoti išsigelbėjimo slapstantis tėvynėje. Iki 1949 m. iš tremties vietų pabėgo 1722 lietuviai (1948 m. sausio-spalio mėn. bėgo 424 tremtiniai), iš kurių 1070 buvo sulaikyti. 600 bėglių buvo įkalinti lageriuose, 470 gražinti į tremties vietas. Bėglių medžioklė niekada nenutrūko. Kas mėnesį Lietuvoje MGB susekdavo ir suimdavo keliasdešimt bėglių. Iki 1949 m. masinių trėmimų buvo sulaikyta dar 219 bėglių (1949 m. sausio-kovo mėn.) ⁸⁵. Tremtinių kontrolei ir terorizavimui sustiprinti Buriatijoje) Mongolijoje, Irkutsko srityje ir Krasnojarsko krašte buvo steigiamos naujos specialiosios komendantūros (kiekvienoje buvo komendantas, jo padėjėjas ir po 2-4 prižiūrėtojus) ⁸⁶. Komendantai ne tik tvarkė tremtinių apskaitą, bet ir galėjo suimti kiekvieną, įtariamą antisovietine veikla. Lietuviai dėl to ypač kentėjo. Nors 1949 m. sausio-kovo mėn. jie sudarė tik 2% visų Sovietų Sąjungos tremtinių, bet iš 4285 suimtų tremtinių lietuvių buvo 250, arba 5,8%. Dar 919 lietuvių tremtinių buvo įkalinta. Taip persekioiti lietuviaia Sibire pamažu buvo naikinami. Jų mirtingumas buvo dukart didesnis negu kitų tautybių tremtinių: iš 11 479 tremtyje numarintų žmonių 482, arba 4,2%, buvo lietuviai (1949 m. sausio-kovo mėn.) ⁸⁷. Ir nenuostabu. Net saugumiečių dokumentuose teigiama, kad "tremtiniai Krasnojarsko krašte, perduoti Igarkos miško kombinatui, apgyvendinti netinkamose patalpose - stogai kiauri, langai be stiklų, baldų [t. y. geležinių lovų - A. A.] ir patalynės nėra. Miega ant žemės. Buvo susirgimų vidurių šiltine ir dizenterija su mirties atvejais. Dėl prastų gyvenimo ir buities sąlygų lietuvių pabėgimų daugėja" ⁸⁸. Neturėtų stebinti tai, kad šiuos žodžius parašęs saugumietis nė vienu žodžiu neužsiminė apie tūkstančius per metus išmiršančių lietuvių, kad gyvenimo sąlygos buvo nepakenčiamos ne tik Igarkoje.

Buvusių tremtinių liudijimais, į barakus ir vietos gyventojų apleistų namų kambarėlius buvo sugrūdama po keletą šeimų, dešimtis žmonių ⁸⁹. "Barakai be stogų, be langų, be krosnių, pilni šiukšlių,

⁸² Ten pat. L. 178.

⁸³ SSRS MGB 9-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko v/s plk. Krotkovo (*Krotkov*) 1953 m. vasario 16 d. raštas // Ten pat. B. 615. L. 22.

⁸⁴ *Almonaitis G.* Grįžinkite man gyvenimį. K., 1992. P. 119-120.

⁸⁵ Pažyma apie pabėgusius ir sulaikytus tremtinius // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 488. L. 13, 23-24.

⁸⁶ Specialieji tremtiniai ir specialiųjų komendantūrų etatai // Ten pat. L. 25.

⁸⁷ Lietuviai 1949 m. sausio-kovo mėn. mirdavo 3 kartus dažniau negu ukrainiečiai, 13 kartų dažniau negu Kazachijoje laikyti lenkai. Žr.: 1949 m. I ketvirčio pažyma apie tremtinių skaičių ir judėjimą // Ten pat. L. 39.

⁸⁸ Plk. Šijano 1948 m. lapkričio mėn. pažyma // Ten pat. B. 436. L. 2.

⁸⁹ *Almonaitis G.* Grįžinkite man gyvenimį. P. 118.

buitinių liekanų, skudurų [...]", "[...] mes gavome 12 m² kambarį [šešioms žmonėms - A. A.], kuriame vietiniai gyventojai laikė ožkas"⁹⁰ ir t. t. Tokių tremtinių prisiminimų yra daugybė.

Sunku nustatyti, kiek išmirė tokiomis nepakeliamomis sąlygomis laikytų žmonių. MVD ataskaitose daugybė vienas kitam prieštaraujančių skaičių, ypač dokumentuose iki 1949 m. Dažnai iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos išstremti žmonės buvo priskiriami vienai apskaitos kategorijai, neskirstant į tautybes. Mirusių tremtinių skaičius buvo mažinamas, nes į tremtį atsiųstos pavienių trėmimų aukos buvo priskiriamos prie anksčiau didžiųjų deportacijų metu išvežtų žmonių.

Nėra žinių apie 1945-1947 m., 1948 m. liepos-gruodžio mėn., 1949 m. spalio mėn.-1951 m., 1953, 1955 ir 1958 m. tremtinių mirtingumą, neišsamūs 1948 m. sausio-birželio, 1949 m. sausio-rugsėjo, 1952 m. sausio-birželio mėn., 1954, 1956 ir 1957 m. duomenys. MVD specialiosios komendantūros skaičiuodavo tik darbo jėgos netektis. Mirę vaikai ne visada buvo skaičiuojami. Remiantis turimais MVD ir MGB dokumentais galima nustatyti, kad iš 118 tūkst. 1945-1952 m. tremtinių 1953 m. sausio 1 d. buvo likę 98 286 žmonės. Taigi tremtinių sumažėjo 20 tūkst.⁹¹ Iš tremties kaip "neteisingai išstremti" (kai kurie kolaborantų giminaičiai ir kt.) buvo paleisti keli šimtai žmonių (pvz., 1949 m. sausio-rugsėjo mėn. paleisti 163 žmonės). Dar apie tūkstantis tremtinių buvo kalinama arba žuvo lageriuose. Tremtinių padaugėjo ir tremtyje gimus apie 2 tūkst. vaikų⁹². Iš viso 1945-1952 m. lietuvių tremtinių žuvo 11-16,5 tūkst. (pirmas skaičius pagrįstas dokumentais ir archyvuose esančiu tremtinių sąrašu, kuriame yra apie 113 tūkst. pavardžių, antrasis nustatytas atsižvelgiant į MVD ir MGB dokumentų netikslumus bei klastotes). Negalutiniais duomenimis, 1953-1958 m. tremtyje mirė dar apie 3500 žmonių (dokumentuose yra duomenų apie 1773 žmonių mirtį, bet jų nėra apie tremtinių mirtingumą 1953, 1955, 1958 m.)⁹³.

20 tūkst. tremtyje žuvusių lietuvių papildė sovietinio genocido aukų sąrašą. Negalima pamiršti, kad tarp šių aukų buvo apie 5 tūkst. vaikų. Tai - vienas baisiausių lietuvių tremties istorijos puslapių. Vaikai dažniausiai mirdavo nepakelę pirmosios tremties žiemos.

62 lentelė. Tremtinių vaikai 1945-1954 m.

Metai	Tremtinių vaikų skaičius (sausio 1 d.)	Gimė	Mirė	Sulaukę 16 metų priskirti prie suaugusiųjų skaičiaus
1945	1 600	3	142	-
1946	2 200	35	351	-
1947	1 850	8	387	45
1948	1 600	145	1 235	571
1949	13 300	251	1 190	564
1950	21 750	247	766	1 050
1951	20 180	425	x	1 010
1952	26 000 ^a	809	183	1 806
1953	25 241	x	x	x
1954	24 347	x	x	1 138 ^b
Iš viso:	34 000 ^c	1 923	4 253 ^d	6 184

⁹⁰ *Jakštienė A.* Sibiro taigoje // "Tautų tėvo" karalystėje. P. 140-141; *Martišius J.* Dešimt tremties metų // Ten pat. P. 175.

⁹¹ Tai patvirtina MVD dokumentai. Pz., 1945-1948 m. išstremta 49 331 žmogus, o 1950 m. liepos 1 d. jų buvo 45 299. Žr.: SSRS MGB pažyma apie darbą tarp tremtinių // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 367. 1951 m. sausio mėn. iš Lietuvos išvežta 22 113 žmonių (iš jų 8339 moterys ir 6913 vaikų), o 1953 m. sausio 1 d. ataskaitoje jau rašoma tik apie 18 104 lietuvius. Žr.: Ten pat. B. 642. L. 6; B. 641. L. 11.

⁹² Galimos ir kitos išlygos. Pz., neatsižvelgiama į pasibaigus kalnimo laikui iš lagerių į tremtį (pas šeimas) siųstų žmonių skaičių.

⁹³ Skaičiuojama remiantis mirtingumo lygiu, kuris kasmet kito. 1945-1947 m. mirė apie 40% tremtinių (per metus, skaičiuojama nuo viso tremtinių skaičiaus), 1948 m. 4%, 1949 m. - 3%, 1950 m. - 2%, 1951-1952 m. - 1,2%, 1953-1955 m. - 1%, 1956-1957 m. 0,85%. Tai sąlyginiai skaičiai, labai priklausę nuo tremties vietų. Pz., Tadžikijoje mirė apie 80% visų tremtinių.

Lentelė sudaryta remiantis: Pažyma apie vaikų (iki 16 metų) gimstamumą ir mirtingumą // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 436. L. 65-67; Mjr. Kuročkino (*Kuročkin*) 1952 m. liepos 7 d. pažyma // Ten pat. L. 106; B. 641. L. 10-11.

^a 1945-1952 m. tremtinių vaikų skaičiai tik apytikriai, artimesni tiems, į kuriuos atsižvelgiant MVD buvo skaičiuojamas bendras tremtinių skaičius. Pzv., MVD dokumentuose rašoma 1949 m. liepos 15 d. buvus 13 305 vaikus, neįskaitant 1949 m. tremtinių. Žr.: Pažyma apie perėjusius tremtinių įskaitą // Ten pat. B. 436. L. 19.

^b Iki 1954 m. liepos 5 d., kai vaikai formaliai buvo "paleisti" iš tremties, t. y. nebebuvo registruojami.

^c Tiek Lietuvos vaikų buvo išvežta į tremtį.

^d Skaičius negalutinis, nes 1949 m. tremtiniai 1949-1951 buvo priskiriami bendrai "pabaltijiečių" kategorijai.

Po J. Stalino mirties tremtinių atžvilgiu vykdyta politika ilgai nesikeitė. Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministerijoje slapta buvo brandinami planai sumažinti nedarbingų tremtinių, sustiprinti rusifikaciją. MVD Tremtinių skyriaus viršininkas pplk. V. Alidinas vidaus reikalų ministrui S. Kruglovui pasiūlė nebetremti:

"[...] - Nacionalistų, jei jie turėjo būti išstremti, bet liko neišstremti ir gyvena ten, iš kur trėmė [t. y. nebeorganizuoti naujų deportacijų - A. A.]:

- vaikų namuose ar pas giminaičius (ne tremtinius) esančių našlaičių, taip pat mišrių šeimų vaikų;

- iš bendrųjų lagerių paleistų nacionalistų, kurių šeimos išstremtos 1950-1952 m. [...]

Paleisti iš tremties:

- rusų, ukrainiečių ir kt. tautybių moteris ir jų vaikus, išstremtus kartu su kitų tautybių žmonėmis [dokumente - "su kitais kontingentais" - A. A.], jei vyrai mirė arba jos išsituokė su vyrais.

- jei vyrai rusai arba iš netremtų tautų"⁹⁴.

Lietuviams, latviams ir estams išimtyms nenumatytos.

1954-1955 m. minėtas planas imtas įgyvendinti. Pirmiausia SSRS Ministrų Tarybos 1954 m. liepos 5 d. nutarimu "Dėl tremtinių teisinės padėties kai kurių apribojimų panaikinimo" tremtinių vaikai (iki 16 metų amžiaus) buvo išbraukiami iš tremtinių sąrašų. Įsakas palietė 19 483 vaikus iš 1945-1949 m. trėmimų ir 5186 vaikus, išstremtus su tėvais 1951 m.⁹⁵ tai buvo sąlyginė "laisvė", nes vaikai ir toliau gyveno su savo tėvais tremtiniais, bet nei tremtyje gimę, nei mirę vaikai nebebuvo skaičiuojami.

1954-1955 m. tremtiniai buvo labai lėtai išlaisvinami. 1954 m. buvo paleisti 735 (Lietuvos SSR Ministrų Tarybos sprendimu - 510), 1955 m. - 1779 (Lietuvos SSR Ministrų Tarybos sprendimu - 1147), 1956 m. - 15 879 lietuviai⁹⁶. Sovietų Sąjungos generaliniam prokurorui R. Rudnekai (*Rudenko*) ir vidaus reikalų ministrui S. Kruglovui planuojant paleisti iš tremties vyresnius negu 55-60 metų amžiaus, nepagydomai sergančius žmones ir invalidus, "išimtis" buvo padaryta lietuviams. Jie kartu su vakarų ukrainiečiais⁹⁷ turėjo ir toliau likti tremtyje - "dėl visuomenės saugumo"⁹⁸.

Sovietinis liberalizmas pasireiškė dar ir tuo, kad nuo 1954 m. liepos 13 d. nebegaliojo drakoniškas 1948 m. lapkričio 26 d. įsakas, pagal kurį iš tremties pabėgę ir suimti tremtiniai buvo nuteisiami 20 metų katorgos darbams⁹⁹. Gražinta iki 1948 m. buvusi tvarka: bėglis trejiems metams įkalinamas lageryje. Tiesa, bėgliai tuo metu jau nebebuvo baudžiami. Kaip ir anksčiau, lietuviai sudarė gausiausią bėglių dalį: 1955 m. iš 611 pabėgusių tremtinių ("specialiųjų tremtinių") buvo 120 lietuvių, o 1956 m. iš 1104 bėglių - 382 lietuviai¹⁰⁰.

⁹⁴ 1953 m. liepos 6 d. raštas // Ten pat. B. 836. L. 180-182.

⁹⁵ *Zemskov. V. N. Massovoe osvobodzenie specposelencev I ssyl'nych (1954-1960 g.) // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 1. S. 10.*

⁹⁶ RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 900. L. 178; Pažyma apie 1955-1956 m. išbrauktus iš įskaitos lietuvius tremtinius // Ten pat. B. 949. L. 64.

⁹⁷ Dokumente jie vadinami "ounininkais", tai buvo OUN (Ukrainos nacionalistų organizacijos) nariai.

⁹⁸ 1954 m. rugsėjo mėn. raštas // Ten pat. B. 836. L. 263.

⁹⁹ SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Ministrų Tarybos nutarimų (dėl tremtinių) sąrašas // Ten pat. B. 949. L. 11.

¹⁰⁰ Ten pat. L. 9.

1954 m. Lietuvos SSR Ministrų Tarybai gavus teisę peržiūrėti tremtinių bylas (t. y. tikrinti ištrėmimo "pagrįstumą"), 1957-1958 m. veikiant Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Tremtinių bylų nagrinėjimo komisijai ¹⁰¹, lietuviai iš tremties buvo paleidžiami lėčiausiai. Buvę tremtiniai nebuvo pageidaujami komunistų valdytoje Lietuvoje, kur jų turtas jau seniai buvo išsidalintas ir išgrobstytas. Prieš didesnę tremtinių paleidimą 1957 m. kovo 5 d. Lietuvos SSR Ministrų Tarybos nutarimu buvo nustatyta tokia turto grąžinimo tvarka, pagal kurią grįžę iš tremties vietų žmonės po 6 mėnesių netekdavo teisės gauti turta. Neturėję reikiamų dokumentų ir iš tolimų vietovių nespėję grįžti ar dėl kitų priežasčių vėlavę tremtiniai netekdavo teisės susigrąžinti turto. Tiesa, ir tokia tariama lengvata pasinaudojo nedaugelis. Iki 1958 m. gegužės 1 d. minėta K. Preikšo vadovaujama komisija pripažino, kad tik 2573 šeimos buvo ištrėtos nepagrįstai, ir leido joms susigrąžinti konfiskuotą turta (t. y. tai, kas iš jo liko). Kadangi konfiskuoto turto dokumentų dažniausiai nebuvo, tokia galimybė pasinaudojo nedaugelis ¹⁰². Trėmimai ne tik nebuvo smerkiami (tremtinių bylas peržiūrėję tie patys lietuvių tautos genocido organizatoriai, tokie kaip K. Preikšas, A. Gailevičius ir kt.), bet ir toliau buvo laikomi svarbia politine akcija. Žmones paleisdavo tik tokiu atveju, jei trėmimų metu buvo pažeista kokia nors instrukcija arba nustatyta, kad jie "klaidingai" įrašyti į tremtinių sąrašus ¹⁰³. Taip mėginta toliau slėpti genocido akcijų pėdsakus.

1956-1957 m. (per pirmąjį pusmetį) paleidus daugiau tremtinių, atsitiko tai, ko saugumiečiai labiausiai bijojo: buvę tremtiniai viską metę važiavo į tėvynę. Iš Chabarovsko, Irkutsko, Molotovo, Omsko, Novosibirsko, Tomsko, Čitos sričių ir Buriatijos-Mongolijos išvyko 85% paleistų tremtinių. Mėgindami sulaikyti tokį jų srautą, vietiniai MVD skyriai nepaleisdavo net "išlaisvintų" tremtinių. Juos sulaikydavo 5 paroms - "administraciniams areštui" ¹⁰⁴. Neišleisdavo ir sąlyginai laisvų tremtinių vaikų. Bet žmonės iš Sibiro vis tiek važiavo - be pasų, paleidimo iš tremties dokumentų, pardavę visą ten prisigyventą turta ¹⁰⁵.

Iš 1941 m. tremtinių, kurių padėtis buvo itin sunki, iki 1953 m. išgyveno tik pusė (žr. 64 lentelę).

64 lentelė. 1941 m. ištrėmtų lietuvių pagrindinės tremties vietos

Tremties vieta	1941 m.	1953 m.	1957 m. liepos 1 d.	1959 m. sausio 1 d.
Komija	1 549	672	364	14
Altajaus kr.	7 462	2 047	959	137
Jakutija ^a	2 785.	2 051	610	26
Novosibirsko sr.	1 549	156	86	10
Tomsko sr.	-	3 898 ^a	273	18
Karsnojarsko kr.	164	x	197	51
Iš viso:	12 682	apie 5 400	2 649 ^c	279

Lentelė sudaryta remiantis: RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 103; B. 949. L. 10; B. 976. L. 192.

^a Pervežti iš Altajaus krašto 1942 m. šis skaičius gali būti ir didesnis, nes yra dokumentas (1944 m. lapkričio 1 d.), kuriame nurodomi kiti skaičiai: Jakutijoje buvo 3386 tremtiniai iš "Pabaltijo" (t. y. lietuviai), Komijoje - 1097, Altajaus krašte - 3391. Šių skaičių tikslumas abejotinas. Žr.: *Specpereseleny v SSSR v 1944 godu ili god Bol'shogo pereselenija // Otečestvennye archivy*. 1993. No 5. S. 110-111.

^b Kartu su latviais ir estais. 1941 m. lietuviai čia sudarė 45% iš okupuotų Baltijos šalių ištrėmtų žmonių. 1941 m. jie buvo Novosibirsko srityje.

^c Tuo metu Kemerovo srityje buvo 62 lietuviai, Kazachijoje - 43.

¹⁰¹ Įsteigta vadovaujantis Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1957 m. sausio 21 d. įsaku. Žr.: LVOA. F. 1771. Ap. 193. B. 27. L. 62.

¹⁰² K. Preikšo pranešimas apie tremtinių bylų svarstyno būklę // Ten pat. Ap. 190. B. 11. L. 123-125.

¹⁰³ *Zemskov V. N. Massovoe osvobodzenie... // Sociologičeskie issledovanija*. 1991. No 1. S. 12.

¹⁰⁴ SSRS MVD 4-ojo spec. skyriaus viršininko plk. Novikovo (*Novikov*) 1957 m. liepos 18 d. pranešimas vidaus reikalų ministrui N. Dudorovui (*Dudorov*) // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 949. L. 37.

¹⁰⁵ Plk. Novikovo 1957 m. rugsėjo mėn. pranešimas N. Dudorovui // Ten pat. L. 48-49.

Šių tremtinių aukas suskaičiuoti dar sunkiau negu pokario tremtinių. Deportuoatų žmonių pradinis skaičius sumažintas, o vėliau ne kartą papildytas į jį įtraukus lageriuose išvyvenusius ir į tremtį atsiųstus žmones (skaičių truputį padidino tremtyje gimę vaikai). Ir vis tiek galima nustatyti, kad tremtyje žuvo ne mažiau kaip 8 tūkst. pirmųjų lietuvių tremtinių. Tokie buvo tiesioginiai sovietinio geonocido padariniai. Likę gyvi žmonės komunistinei valdžiai ir toliau buvo "ypač pavojingi nusikaltėliai". Pirmųjų tremtinių išlaisvinti neskubėta, nors 1953-1958 m. tremtyje jų mirė dešimtys: 1954 m. - 98¹⁰⁶, 1956 m. - 26, 1957 m. - 14¹⁰⁷. Tai gali būti MVD darbuotojų sumažinti skaičiai, nes jie suskaičiavo 1607 "pabaltijiečių" vaikus, o po pusmečio - jau 2070 (žr. toliau pateikiamą lentelę).

65 lentelė. 1941 m. ištremtų žmonių skaičiaus kitimas 1953-1959 m.

Data	Iš viso lietuvių, latvių ir estų	Iš jų lietuvių	Bėglių	Suimtų ir įkalintų	Vaikų	Paleista
1941 m. spalio 15 d.	25 586	12 682	x	x	x	x
1953 m. sausio 1 d.	14 301	x	63	177	1 607	x
1953 m. liepos 1 d.	15 819	x	x	x	2 070	x
1954 m. sausio 1 d.	13 791	x	x	x	x	x
1955 m. sausio 1 d.	13 115	x	32	127	x	666 ^a
1956 m. sausio 1 d.	12 226	4 682	x	x	x	817 ^b
1956 m. birželio 1 d.	x	4 193	x	x	x	x
1957 m. sausio 1 d.	7 442	3 148	x	22	x	1 604 ^c
1957 m. liepos 1 d.	5 545	2 649	x	x	x	x
1958 m. sausio 1 d.	3 841	1 878	5	15	x	1 287 ^d
1959 m. sausio 1 d.	426	279	x	x	x	x

Lentelė sudaryta remiantis: RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 103; B. 642. L. 13, 231; B. 836. L. 283; B. 900. L. 178, 185; B. 949. L. 1, 6, 10, 28, 58. 1957-1958 m. bėgliai, suimti ir įkalinti bei paleisti tremtiniai - tik lietuviai, o 1953-1956 m. - kartu lietuviai, latviai ir estai.

^a 1954 m. - lietuviai, latviai ir estai.

^b 1955 m. - lietuviai, latviai ir estai.

^c 1956 m. - lietuviai.

^d 1957 m. - lietuviai.

Iki 1958 m. tremtyje išlaikyti lietuviai (be 1951 m. tremtinių, kurių dar buvo 13 660) buvo padalyti į penkias grupes: "banditai ir nacionalistai", "banditų ir nacionalistų šeimų nariai", "banditų rėmėjai", "rėmėjų šeimų nariai", "buožės nacionalistai su šeimomis". Būtent jų, buvusių lietuvių tautos antisovietinės rezistencijos dalyvių, ir nenorėta išleisti į Lietuvą. Jų bylos buvo formaliai peržiūrimos ir prašymai paleisti iš tremties atmetami.

¹⁰⁶ Kartu su latviais ir estais. Ūr.: Ten pat. B. 836. L. 283.

¹⁰⁷ Ten pat. B. 949. L. 6, 58.

Paskelbus Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1958 m. gegužės 19 d. įsaką, paskutiniųjų tremtinių atžvilgiu buvo pradėta vykdyti naują politiką. Tremtyje buvo paliekami tik buvę rezistencijos dalyviai ir jų šeimos, visi kiti iš tremties buvo sąlyginai paleidžiami. Jiems ne tik buvo nenumatyta grąžinti konfiskuoto turto, bet ir uždrausta grįžti į tėvynę. Lietuviams gyventi Lietuvoje galėjo leisti tik marionetinė Lietuvos SSR Ministrų Taryba¹⁰⁸. Buvusiam tremtiniui gauti tokį leidimą buvo sunkiai įmanoma arba visai neįmanoma, o grįžę jie visada susidurdavo su didžiausiomis kliūtimis (juos atsisakydavo priimti į darbą, priregistruoti ir t. t.). Didelė dalis iš 37 505 lietuvių (su vaikais būtų apie 48-50 tūkst. žmonių), 1958 m. sausio 1 d. laikytų tremtyje, taip ir negrįžo į Lietuvą. Tai - skaudi lietuvių tautos netektis.

Paskutiniai lietuviai iš tremties paleisti tik paskelbus Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1960 m. sausio 7 d. įsaką. Vadovaujantis juo, tremtis buvo panaikinta rezistencijos dalyvių šeimų nariams (tokių 1959 m. sausio 1 d. buvo 3632 žmonės) ir paskutiniams 1941 m. tremtiniams - "buvusiems buržuazinių vyriausybių ir politinių partijų nariams" (jų buvo 279 žmonės). Įsake neužsimenama apie antisovietinės rezistencijos dalyvių (1275 žmonių) išlaisvinimą, bet šio ir vėlesnio laikotarpio Sovietų Sąjungos MVD dokumentai kol kas tebėra įslaptinti. reikia manyti, kad šiems žmonėms kelias į Lietuvą buvo visiškai užkirstas. Komunistams labiau rūpėjo į pramonės gigantų statybas Lietuvoje vykstančių kolonistų, o ne Sibire daug iškentėjusių ir tebekenčiančių lietuvių likimas.

Buvo dar viena sovietinio genocido aukų kategorija. Tai tie, kurie nepriklausė specialiesiems tremtiniams, - iš lagerių paleisti ir į tremtį nusiųsti žmonės. Jie vadinti "išsiųstaisiais" ir "prievarta apgyvendintaisiais". Nuo 1953 iki 1956 m. (sausio 1 d.) lietuvių tautybės kalinių tremtyje padaugėjo nuo 1989 (187 "išsiųstieji") iki 5324 (7 "išsiųstieji")¹⁰⁹. Buvę kaliniai gausiai papildydavo ir "specialiųjų tremtinių" skaičių, todėl šeštajame dešimtmetyje bendras lietuvių tremtinių skaičius kai kada netgi padidėdavo. Buvę politiniai kaliniai (tarp lietuvių tokių buvo daugiausia) buvo tremtiami (dažnai jie būdavo tik perrašomi iš kalinių į tremtinių kategoriją ir paliekami toje pačioje teritorijoje) vadovaujantis Sovietų sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1948 m. vasario 21 d. įsaku¹¹⁰, pagal kurį buvo reikalaujama "ypač pavojingus valstybinius nusikaltėlius" prievarta apgyvendinti šiauriniuose ir rytiniuose SSRS pakraščiuose. 1956 m. kovo 10 d. ši tvarka buvo panaikinta ir minėtų kategorijų tremtiniai paleisti. Bet ne visi - lietuviams, latviams ir estams vėl padaryta "išimtis": jie turėjo susijungti su tremtyje esančiomis šeimomis ir ten pasilikti. Tolesnis buvusių politinių kalinių likimas priklausė nuo anksčiau minėtų sovietų valdžios organų nutarimų.

Vienu iš sovietinės genocido politikos metodų - "tremtimi" - lietuvių tautai padaryti nuostoliai prilygsta kalinių naikinimo mirties stovyklose padariniams. Iš 132 tūkst. žmonių, kuriuos 1941-1952 m. išvežė į "amžinąją tremtį"¹¹¹, net 28 tūkst. žuvo nuo ligų, bado, nepakeliamo darbo. Dar apie 50 tūkst. žmonių ilgai negalėjo grįžti arba visiškai negrįžo į Lietuvą. Tai - tik minimalūs nuostoliai, nes sovietinio genocido organizatorių ir vykdytojų dokumentai netikslūs, o mirčių statistika - labai paviršutiniška. Bet būtent tokia buvo Sovietų Sąjungos okupuotos ir ilgai komunistų valdytos Lietuvos išlikimo kaina.

Pabaiga.

Gyvojoje atmintyje dar neišblėso laikas, kai XX amžiaus viduryje lietuviai buvo vežami į Sibirą kaip vergai. Dabar mes tai vadiname vienu žodžiu - genocidas. Genocidas - kuomet vienas kitą keičiantys okupantai visais būdais naikino buvusios nepriklausomos valstybės piliečius.

Genocidas buvo svarbiausiu Lietuvos sovietinimo, jos visuomenės ardymo metodu. Komunizmas savo nusikaltimus vadino "slopinimu". Ir tokio "slopinimo" arba "raudonojo teroro" objektu tapo kiekvienas trukdęs komunistinių doktrinų įgyvendinimui, tam pasipriešinęs arba kaip nors savo nepasitenkinimą reiškęs žmogus. Sovietinė sistema tuo ir buvo unikali, kad pasirašinėdama tarptautines konvencijas dėl atsakomybės už genocidą, tuo pat metu mėgino pirmiausia fiziškai, o vėliau ir dvasiškai sunaikinti visas Sovietų Sąjungos pajungtas tautas. Buvo naikinami ne "nacionalistai",

¹⁰⁸ Zemskov V. N. Massovoe osvoboždenie... // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 1. S. 21-22.

¹⁰⁹ RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 114, 119; Zemskov V. N. Massovoe osvoboždenie... // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 1. S. 19.

¹¹⁰ Ten pat. P. 20.

¹¹¹ Neįskaitant 1941 m. nuo šeimų atskirtų ir į lagerius išvežtų vyrų (jie įrašyti į kitą skaičių). Archyviniai dokumentai ir vardynai patvirtina, kad buvo ištremta daugiau kaip 128 tūkst. žmonių.

“buožės” ar dar kaip nors kitaip vadinti žmonės. Nuo 1940 metų būtent lietuviai, kartu su kitomis Molotovo- Ribentropo paktu Sovietų Sąjungos valdžion patekusiomis tautomis (vakarų ukrainiečiais, latviais, estais, lenkais), tapo sovietinio naikinimo arba genocido aukomis. Priklausomybė vienai ar kitai tautai vaidino lemiamą vaidmenį kuomet buvo sprendžiamas ir individualus žmogaus likimas. Kai kurie genocido vykdymo būdai (įkalinimas GULAG-o lageriuose, ištrėmimas į Sibirą ir Šiaurę) nereiškė, jog lietuviai iš karto buvo fiziškai naikinami. Bet vertinant pagal Genocido konvenciją, šiems žmonėms, nepaisant jų represavimo būdo buvo sudarytos nepakeliamos gyvenimo sąlygos. Šito pasekmė - dalinis arba visiškas tų žmonių išnaikinimas.

Tremiamų žmonių mirtys prasidėdavo jau nuo to momento, kuomet trėmimų vykdytojų operatyvinės grupės įsiverždavo į tremiamųjų butus ir namus. Kiekvienas bandymas pabėgti ar pasipriešinti, buvo slopinamas ginklu. Į bėgančius buvo šaudoma, o sugauti ar pasipriešinę - kuo žiauriausiai sumušami. Didesnis žuvusių skaičius buvo sąlygotas ne tik vežimo aplinkybių, kai žmonės buvo suvaromi į gyvulinius vagonus, laikomi antisanitarinėse sąlygose, patirdami oro, o neretai ir maisto trūkumą, didelius dvasinius išgyvenimus, bet ir to, kad daugiau kaip 70 % tremtinių sudarė moterys ir vaikai. Į tremtį buvo išvežta apie 40 tūkst. vaikų ir virš 50 tūkst. moterų. Be vaikų, vežimo metu pirmieji žūdavo senyvo amžiaus žmonės, nėščios moterys, ešelonuose gimdavę kūdikiai. Mirtys lydėjo visus tremties kelius. Vien tik 1948 m. tremties vietų nepasiekė arba buvo pakeliui sužaloti du šimtai tremtinių. O pasiekus tremties vietas ten toliau tęsėsi žmonių naikinimas. Iki 1945 m. žuvo pusė 41-ųjų birželio tremtinių. Tas pats likimas laukė ir pokario tremtinių. Jų naikinimas vyko pačiais rafinuočiausiais metodais. Pavyzdžiui Urale, Sverdlovsko srityje, viename miško pramonės ūkyje buvo tik maža lietuvių tremtinių dalis - virš tūkstančio lietuvių, tarp kurių buvo šimtai vaikų ir dešimtys invalidų bei senelių. Bet būtent pastariesiems pirmiausia neduodavo maisto kortelių, nors maisto kortelių gavimas dar negarantavo jog bus už ką nusipirkti maisto. Naikinimo organizatoriai tai padarė labai paprastai - visą miško kirtaviečių rajoną pavadino “žemės ūkio” rajonu, kuriame vaikams ir seneliams draudžiama skirti normuotą maistą. MVD generolų nuomone - tremtiniai priversti “maitintis dilgėlėmis ir kitomis žolėmis”. Šito pasekmė - badaujantys vaikai ir seneliai labai greitai susirgo distrofija ir pradėjo mirti dešimtimis. Sunkius darbus dirbančios, bet beveik nieko negaunančios moterys mažai kuo galėjo padėti. “Toliau esančios sunkios buities sąlygos,- tvirtino vienas pagrindinių lietuvių genocido organizatorių gen. ltn. V.Riasnojus,- atves prie visiško darbingumo praradimo ir mirtingumo”.

Tremtinių šeimų gyvybingumas labai priklausė nuo jų trėmėjų ir persekiotojų, kurie ne tik nuosekliai naikino žmones Sibire, bet ir kiekvienus trėmimus palydėdavo galimų tremtinių rėmėjų žudynėmis ar suėmimais pačioje Lietuvoje. NKVD generolų trijulė Tkačenka, Bartašiūnas ir Jefimovas reikalavo : “Sustiprinti banditų, sukilėlių ir aktyvių jų rėmėjų spaudimą per giminystės ryšius *iki pat visiškos jų ūkių likvidacijos /.../*. Ūkiuose, kurie numatyti likvidavimui suimti visus vyrus /.../, juos teisti ir tremti už respublikos ribų”. Kas antras lietuvis vyras tapo genocido auka arba perėjo teroro sistemos “filtrus”, suluošinti fiziškai ir dvasiškai. Vien tik per pirmuosius antrosios okupacijos metus daugiau kaip 200 tūkst. žmonių patyrė okupantų prievartą - buvo įkalinti, mobilizuoti, priversti slapstytis arba išvis sunaikinti.

Tremtyje, kaip lageriuose žmogus turėdavo patirti gausybę fizinių ir moralinių kančių. Dokumentuose toks žmonių naikinimas buvo vadinamas: “izoliavimo stiprinimu ir kova su antisovietinėmis apraiškomis bei fizinės būklės išlaikymu ir visišku darbinio jų panaudojimu”. Pasak vieno buvusio tremtinio ir kalinio, “sovietinių lagerių tikslas - iš žmogaus padaryti vergą, nuolankų ir paklusnų, didelei ir pačiai mažiausiai valdžiai, nesugebantį mąstyti, priešintis prievartai ir savivalei”. Mėgindavę šito išvengti - bėgdavo atgal į gimtinę ir buvo už persekiojami dar žiauriau. Maskvoje 1948 m. patvirtintu drakonišku įsaku kiekvienas pagautas bėglys buvo baudžiamas 20 metų katorgos. Oficialiai įsakas lieti tik karo metais ištremtus čekėnus, vokiečius, Krymo totorius ir kitų tautybių tremtinius, bet jis buvo pritaikytas ir lietuviams, latviams, estams bei ukrainiečiams. O už pabėgusių lietuvių tremtinių ir jų vaikų slapstymą sovietiniai įstatymai numatė penkerių metų įkalinimą lageryje, t.y. buvo baudžiama taip pat kaip už rezistentų slėpimą.

Dabar jau nustatyta, kad iš 155 796 žm., kurie sovietinio genocido organizatorių buvo įrašyti į tremtinių žmonių sąrašus, į Buriat-Mongoliją, Komiją, Krasnojarsko kraštą, Irkutsko, Tomsko, Molotovo (dabar-Permės) ir kitas Sibiro bei Šiaurės sritis buvo ištremta ne mažiau kaip 132 tūkst. žm. Pokario metais Sovietų Sąjungoje kas šeštas tremiamas žmogus buvo lietuvis, o kai kuriais metais lietuviai sudarydavo net pusę visų į Sibirą vežamų žmonių. XX amžiaus viduryje Sibiro miško

kirtavietėms, aukso ir anglies kasykloms bei statyboms, sovietinių pramonės monstrų “Čeliabinskugol”, “Karagandaugol”, “Vostsibugol”, “Kuzbasugol”, “Tomles”, “Lenzoloto” jie buvo užsakomi kaip vergai. Atgabenti tremtiniai buvo paliekami visiškai specialiųjų komendantūrų ir gamyklų direktorių savivalei.

Pagaliau paaiškėjo ir tai, kodėl absoliuti dauguma lietuvių, latvių, estų ir vakarų ukrainiečių buvo laikomi tremtyje iki pat 1958 metų. Būtent šių tautų tremtiniai buvo pripažinti ypatingai pavojingais. Kai 1954 m. Maskva leido vaikų nebelaikyti tremtyje, o suaugusiems tremtiniams specialiose komendantūrose registruotis tik kartą per metus bei planavo paleisti iš tremties vyresnius negu 55-60 metų amžiaus, nepagydomai sergančius žmones ir invalidus, visa tai lietuvių nepalietė ir neturėjo paliesti lietuvių. Juos numatyta laikyti griežtojo režimo tremtyje, kuri nenumatė jokių padėties palengvinimų. Tokioje padėtyje buvo atsidūrę beveik 340 tūkst. lietuvių, latvių, estų ir ukrainiečių. Maskvoje puikiai suprato, kad tremtinių sugrįžimas į visą dešimtmetį kraujavusią Lietuvą pastoviai gaivintų antisovietines nuotaikas. Ir tremtinių sugrįžimas buvo nuolat stabdomas.

Lietuvių ir kitų “nepatikimų” tautų tremtinių ypatingos padėties nustatymas, sugrįžimo į tėvynę apsunkinimas ir tai, kad trečdalis trėmimų aukų buvo vaikai - rodo, jog Lietuvos gyventojų naikinimas pirmiausia buvo nukreiptas prieš lieuvių tautą, siekiant palaidoti Lietuvos nepriklausomybės idėją.

Sovietinės genocidinės politikos vienu metodu - “tremtimi” lietuvių tautai padaryti nuostoliai prilygsta kalinių naikinimui mirties stovyklose. Iš 132 tūks. žm. (minimalus 1945-1952 m. tremtinių skaičius turėjo siekti apie 118 tūkst.), kuriuos 1941-1952 metais išvežė į “amžiną” tremtį, net 28 tūks. žm. žuvo nuo ligų, bado, nepakeliamo darbo. Tik 1963 m. gruodžio mėn. iš tremties paleisti paskutiniai keli tūkstančiai lietuvių. Bet apie 50 tūkst. žm. ilgai neturėjo galimybės sugrįžti arba visiškai negrįžo į Lietuvą. Lietuviai visada sudarė absoliučią daugumą komunistinio genocido aukų dalį. 1946-1952 m. į tremties vietas Sovietų Sąjungoje buvo išsiųsti 676 835 žmonės, kurie MVD ir MGB dokumentuose pavadinti “specialiai perkeltai asmenimis. Beveik kas šeštas tremtinys buvo lietuvis, o kai kuriais metais (1948 ir 1951 m.) lietuviai sudarydavo net pusę visų tremtinių. Tai, kad į tremties vietas vien tik 1945-1952 m. buvo išgabenta daugiau kaip 32 tūkst. vaikų (5 tūkst. žuvo tremtyje). Jie buvo įrašyti į tremtinių sąrašus. Į juos pakliuvo ir dar negimę vaikai – į tremtinių sąrašus numatyta įrašyti ir gimusius tremtinio vyro šeimose. Vaikai sulaukę 16 metų ir pasirinkę **savo tėvų-tremtinių tautybę** (atkreipkite dėmesį – apie jokią “buožinę kilmę” jau nekalbama) buvo įrašomi į tremtinių sąrašus, pasirinkę – netremtinių tautybę (pvz. rusų) nebebuvo įrašomi į tremtinių sąrašus. Tiesa, tai lieti tik mišrių šeimų vaikus. Už pabėgusių iš tremties tremtinių vaikų slapstymą buvo numatyta 5 metams atimti laisvę tremtinių vaikų globėjams. Net pakeitus politiką tremtinių atžvilgiu atsiskleidžia tremtinių tautybės svarba: 1953 m. liepos 6 d. vidaus reikalų ministrui S. Krublovui pasiūlyta paleisti iš tremties rusų, ukrainiečių ir kitų tautybių moteris ir jų vaikus (...) jei vyrai rusai arba **iš netremtų tautų**” (lietuviai priskirti tremtoms tautoms). Apie jokus “buožes”, “nacionalistus” ir nekalbama.

Grįžusiems į Lietuvą buvusiems tremtiniams ir politiniams kaliniams buvo ištisas draudžiamų profesijų sąrašas. Jiems beveik visiškai užkirstas kelias išvykti už Sovietų Sąjungos ribų. Sugrįžusieji iš Sibiro neatgavo savo turto, o KGB įgyvendino tokias priemones, kaip buvusių tremtinių ir politinių kalinių “kompromitavimas ir moralinis politinis izoliavimas”.

Sovietizacijos procesą lydėjęs genocidas sunaikino ne tik žmones, bet ir ištisus lietuvių visuomenės sluoksnius su visa jų puoselėta kultūra, turtu, visuomenine įtaka. Visi lietuvių tautos demografiniai, turiniai ir visi kiti nuostoliai sunkiai suskaičiuojami, bet jie dar ilgai įtakos mūsų visuomenės ir valstybės būti.